

BELÂGAT TERİMLERİMİZ

-AHMED CEVDET PAŞA'NIN BELÂGAT-I OSMÂNİYE'DE KULLANDIĞI TERİMLER-

HAZIRLAYANLAR:

Prof. Dr. Rıza FİLİZOK,

Yard. Doç. Dr. Safiye AKDENİZ

akılla kavranan apaçık önermeler (Bedihiyye-i akliyye): Akılla kavranan apaçık önermeler **1) Evveliyât** **2) Fitriyyât** olarak ikiye ayrılır. **Evveliyât:** Özne ile yüklem arasındaki ilişkiyi aklın derhal tasdik ettiği önermelerdir. "Ulûm-ı mütearefe"ler yani aksiyomlar evveliyâttır. Aklın doğruluğunu ispat edilmeksizin kolayca kabul ettiği önermelerdir. Bu önermeler, apaçıktır, aklımız onları şüpheye düşmeden, doğrudan doğruya kabul eder; zorunludurlar, bunların aksini iddia etmek mümkün değildir; bu rasyonel bir zorunluluktur; apirioridirler, doğrulukları deneye baş vurulmadan kabul edilir; yani deneyden öncedir; geneldirler, bütün çokluklara uygulanabilirler. Bütün aksiyomların dayandığı temel aksiyom "Bir şey hem var hem yok olamaz." aksiyomudur. Bu temel aksiyomdan şu beş genel aksiyom çıkar: Birşey var ise vardır. yok ise yoktur, var ise yok olamaz, yok ise var olamaz, Bir şey ya vardır ya yoktur." **Evveliyat** adını alan asıl önermeler bunlardır. **Fitriyyât:** Aklın özne ile yüklem arasındaki ilişkiyi bir orta terim vasıtasıyla yahut gizli bir kıyasla derhal tasdik ettiği önermelerdir. Ör. "Dört çifttir." önermesi. Bu önermeyi düşünen bir insan "dört" ve "çift" kavramlarını ve ikiye bölünebilme şartını düşünerek bu önermeyi tasdik eder. Bu dolaylı bir tasdiktir. Akılla apaçık önermelerde "Bedihiyyât-ı akliyye" hüküm, zihnî

mevcudlara ve farzlara dayanır, haricî ve muhakkak mevcudlara dayanmaz.

alâka: Alâka, zihnin, bir kelimenin hakikî anlamından mecazî anlamına intikalini, geçişini sağlayan ilişkidir. Bu ilişki, benzerlik ilişkisi ise istiare, benzerlik dışında bir ilişki ise mürsel mecaz sanatı söz konusudur. Bir kelime bir alâkaya bağlı olarak farklı bir anlamda kullanılabilir. Dinleyici, bir kelimenin bildiği anlamından farklı bir anlamda kullanılmış olduğunu bu alâkayı keşfederek anlar. Bir kelime, belâgat bilimine göre dokuz tip alâkaya sebebiyle mürsel mecazlı olarak kullanılabilir. Benzerlik ilişkisinin dışında olan bu alâkalar şunlardır: **âliyyet, mazhariyyet, hulûl, sebebiyyet, cüz'iyet, umûm, ıtlak, kevniiyyet, evveliiyyet.**

aliyyet: Mecâz-ı Mürsel'in "alâka" çeşitlerindedir. Cevdet Paşa bu terimi "hakikî anlamın mecâzî anlama âlet olması" şeklinde tanımlamıştır: "Manâ-yı hakikînin manâ-yı mecâzîye âlet olmasıdır. Nitekim âlet-i tekellüm olan uzv-ı ma'lûma mevzu' lisan lâfzı lûgat manasında isti'mal olunur ve lisân-ı Arab, Lisân-ı Türk denilir." Burada anlatılmak istenilen şey kanaatimizce âletin adının mecaz olarak âletin yaptığı iş için kullanılmasıdır: Konuşma organı, aleti olan Türkçe "dil" kelimesinin mecaz olarak "lisân" anlamına kullanılması, bir "âliyyet ilişkisidir.

apaçık önermeler: (kaziye-i Bedihiyye) Kesin önermelerin iki dalından birisidir. Delil ile ispata muhtaç olmaksızın aklın kesinlikle doğruladığı ve tasdik ettiği kaziyedir. Apaçık önermeler, iki temel sınıfa ayrılır: **a) Akılla apaçık önermeler** (Bedihiyye-i akliyye). Bunlar gerçeliği apaçık olduğundan ispatı gerekmeyen sözler, aksiyomlardır(axiom). Aksiyomlar, apaçık, zorunlu ve apriori önermelerdir. Bunlara ulûm-ı mütearefe (axiome) denir. Meselâ "Bütün parçadan büyüktür.", "Bütün, parçaların toplamına eşittir.", "Daire, dörtgen değildir.", "Bir ikinin yarısıdır.", "Bir şey kendinden başka bir şey olamaz." bu tip önermelerdir. Akılla apaçık önermeler **1) Evveliyât 2) Fıtriyât** olarak ikiye ayrılır. **b) Hisle apaçık önermeler** (bedihiyye-i hissiyye). **Müşahedât, hadsiyyât, mücerrebât, mütevatirât** olarak dörde ayrılır.

aruz : Edebiyat biliminin bir alt şubesi olan "Usûl-ı semâniye" yani "sekiz yöntem" bilimlerinden birisidir.

atf-ı beyan: Belagatta bir nesneyi ifade eden işaretin önünde bulunan ve aynı nesneyi yaklaşık olarak ifade eden işarettir" Gelecek olan dostunuz Ali'dir." cümlesinde "dostunuz" kelimesi "atf-ı beyan"dır. Dost kelimesi, içinde Ali'nin de bulunduğu geniş bir nesne kümesidir. Dolayısıyla "bedel"de olduğu gibi nesneyi tam olarak karşılamaz. Buna karşılık "Bedel" olan kelime, nesneyi tam olarak karşılar. Bakz. "bedel"

bedel: Bedel, bir şeyin yerine verilen ve yerini tutandır. Bir nesneyi ifade eden işaretin önünde bulunan ve aynı nesneyi ifade eden işarettir: " Gelecek olan kardeşiniz Ali'dir." cümlesinde "kardeşiniz" ve "Ali" aynı nesnenin paradigmalarıdır, aynı

nesneye işaret eder. "Kardeşiniz" sözü "Ali" sözünün "bedel"idir. Bedel, nesneyi tam olarak karşılıyorsa (örneğe göre, bir kardeşi varsa) "bedel" adını alır, tam olarak karşılamazsa (örneğe göre, birden fazla kardeşi varsa) "atf-ı beyan" adını alır.

belâgat: Cevdet Paşa belâgati şöyle tanımlar: "Sözün fasîh olmak şartıyla muktezâ-yı hâle mutabık olmasıdır." CEVDET PAŞA. Buradan belâgatın iki yönü olduğunu öğreniyoruz: 1) Söz "fesahat" kurallarına uymalı, 2) Söz "muktezâ-yı hâl"e uygun olmalı yani şartların gerektirdiği uyumu sağlamalıdır. Bu durumda belâgat, bir taraftan edebiyat bilimlerine uygun olmalı, diğer taraftan "pragmatik"e uygun olmalı, yani dış dünyayı, şartları, hâli, zamanı, mekânı göz önünde bulundurmalıdır. Öyleyse belâgat, sadece bir söz sanatı değildir, doğru ve sanatlı sözün doğru şartlarda kullanılmasıdır. Belâgat, sözün meziyetlerini, ifade şekillerini, çeşitli anlatım yollarını "turûk-ı edâ" ve "belîğ" sözün takdir edilen yönlerini öğreten, uygulama şartlarına da dikkati çeken çift yönlü bir bilim dalıdır. Bundan dolayı, ulûm-ı lisaniye'nin bir bölümüdür.

Belîğ: Fasîh, düzgün söz. Beyan âlimleri, mecaz ve kinâyeyi hakikatten ve istiareyi teşbihten daha belîğ bulmaktadır.

beş sanat: Aklî delillere dayanarak kurulan önermeleri hatibin kullanma sanatlarıdır. Aklî deliller farklı derecelerde güvenilirliğe sahiptir. Bir hatip, belîğ olabilmek için, belâgata uygun konuşabilmek için alıcıların (muhatapların, dinleyicinin) düzeyine göre farklı düzeylerde delillere dayanan önermeler kullanmak zorundadır. Delil değerleri açısından önermeler Gelenbevî'ye göre yedi sınıfa ayrılır. Bunlar : 1) **Yakîniyyât**, 2) **meşhûrât**, 3) **Müsellemât**, 4) **Makbûlât**, 5) **Maznûnât**, 6) **muhayyelât**, 7) **Mevhûmât veya Vehmiyyât**'tır. Bu sıralama en kuvvetli delil önermesinden en zayıf delil önermesine doğru bir sınıflandırmadır. Bu önermelerin kullanılmasından beş sanat doğar. Bu **beş sanat** şunlardır: a) **Burhan**, b) **Cedel**, c) **Hitâbet** ç) **Şiir**, d) **Safsata ve Mugalata**.

beyân: Edebiyat biliminin bir alt şubesi olan "Usûl-ı semâniye" yani "sekiz yöntem" bilimlerinden birisidir.

burhan: Konuşmacının bir delil ileri sürmede amacı kesin bilgi "yakîn" ise kullandığı öncüllerin kesin önermeler olması gerekir. Bunlara burhan denilir. Öncülleri kesin önermeler olan önermelere burhan adı verilir. Verici en üst düzeydeki münakaşalarda burhan önermelerini kullanmalıdır. Burhan'dan amaç, bilgilerin en mükemmeli olan "yakîn"e ulaşmaktır.

cedel: Konuşmacının kullandığı delillerin hepsi kesin önermeler olmaz da bazıları "meşhûrât"tan veya "müsellemât"tan olursa bu savunma "cedel" adını alır. Ör. "bu iş çirkindir; çünkü o, zulümdür; her zulüm çirkindir." delili gibi. Cedel'de amaç, itiraz etmek yerine hasmı susturmak iddiaları reddetmek için karşı delil ileri

sürmektir. Diğer bir amaç, delili anlamaktan âciz olanı daha kolay anlaşılır delillerle ikna etmektir. Gelenbevî'ye göre bu ikinci amaç için ileri sürülen cedele "delîl-i iknaî" denir.¹ Cedelde ileri sürülen delillerin konuşmacı tarafından kabul edilmiş yahut edilmemiş olması önemli değildir, önemli olan dinleyicinin (alıcının) kabulüdür. Eğer alıcı, kesin delilleri kabul ediyorsa tartışmada bunlar da kullanılabilir. İnsanlara eziyet eden birisine "Zulüm çirkindir." demek cedele bir örnektir. Aynı şekilde Hazret-i İsa'nın babasız olamayacağını iddia eden Yahudi'yi "Hazret-i Adem, hem babasız, hem anasızdı." diyerek susturmak cedeldir.

ceza: Şart cümlelerinin şarttan sonra gelen kısmı. "O gelmezse ben gelirim." cümlesinde "ben gelirim." temel cümlesi "ceza"dır.

cihet-i camia: İki kelime yahut iki cümlenin birbirine bağlanabilirliğini sağlayan ortak yön, anlamsal kesişim kümesi. "Ve" ile yapılan bağlamanın kabul edilebilir olmasının bazı şartları vardır: Kendisine bağlanan (ma'tufun aleyh) ile bağlanan (ma'tuf) arasında ortak yön (cihet-i camia) bulunmalıdır. Ortak yön (cihet-i camia), kendisine bağlanan ile bağlanana zihinde birleştirecek bir alâka ve münasebettir. Bu münasebet a) Tezâyüf, b) temâsül, c) şibh-i temâsül ç) tezad ve şibh-i tezad, d) Tekarün-i fi'l-hayâl olarak beş kısma ayrılır. İki kelimenin birbiriyle "ve" aracılığıyla bağlanabilmesi için aralarında bu beş ortak yönden birisinin bulunması gereklidir. Meselâ "Güneş ve Ay, Dünya'yı aydınlatır." diyebiliriz ama "Deniz ve börek gördüm." denilemez. "Mehmet Bey bestekâr ve şâirdir." denir çünkü bu iki iş arasında bir ilişki vardır. "Ahmet Bey, şairdir ve kısa boyludur." demek uygun düşmez, zira şairlik ile kısa boyluluk "semem" lerinin kesişim kümesini oluşturacak ortak bir "sem"leri yoktur, yani aralarında sözü dinleyen için kabul edilebilir bir münâsebet bulunmamaktadır. Kendisine bağlanan ile bağlanan arasında hem fark, hem benzerlik bulunur yani bu ikisi anlam yönünden kesişim kümeleri kurarlar. "Güç ve kuvvet" gibi eş anlamlılığı çok yüksek olan kelimeler, "tefsir" kolaylığı sağlamak için birlikte kullanılırlar. Cümlelerin birbirine bağlanmasına "vasl", bağlanmadan ard arda getirilmelerine "fasl" denir. birbirine bağlanan cümleler arasında da "**cihet-i camia**" bulunması gerekir. Meselâ "Ahmet şairdir ve Mehmet katiptir." şeklinde iki cümleyi birbirine bağlayabilmek için bu iki cümlenin özneleri arasında arkadaşlık, kardeşlik, düşmanlık gibi belirli bir münasebet ve alâka bulunması gerekir.

cümle-i haberiye: Haber cümlesi.

cümle-i inşaiyye: Dilek kipindeki cümlelerdir.

cümle-i mu'terize: Bir cins itnâbdır. Ara cümle.

cüz'iyet: Mecâz-ı Mürsel'in "alâka" çeşitlerindedir. Kelimenin Hakikî anlamı ile mecazî anlamından birisinin diğerinin parçası olmasıdır. Bu durumda, bir şeyin bütünü

¹Bingöl, s.135.

söylenerek parçası, parçası söylenerek bütünü ifade edilir. "Bütün" söylenerek bütünün parçasının ifade edilmesine örnek: "Ağaçlar budandı." denildiğinde "ağaç" sözüyle ağacın parçası olan "dallar" kastedilir. Bütünün "parça"sı söylenerek bütünün ifade edilmesine örnek: "Yelken ufukta görüldü." cümlesinde "yelken" sözüyle "kayık" ifade edilmiştir.

delîl-i iknaî: Cedel'de amaç, itiraz etmek yerine hasmı susturmak iddiaları reddetmek için karşı delil ileri sürmektir. Diğer bir amaç, delili anlamaktan âciz olanı daha kolay anlaşılır delillerle ikna etmektir. Gelenbevî'ye göre bu ikinci amaç için ileri sürülen cedele "delîl-i iknaî" denir.

denemeye bağlı önermeler (mücerrebât): Gözlemin tekrarlanmasıyla kavranan şeyleri dile getiren önermelerdir. Örn.: "Tatlılar ishal yapar."

dilek cümlesi: Dilek kipindeki cümlelerdir. bkz.cümle-i inşaîye

doğru söz: Haber cümleleri ya doğru ya yanlış olur. Doğru haber cümlelerine "doğru söz" (sâdık) denir.

duyulara bağlı önermeler (Müşahedât): Duyularla kavranan şeyleri ifade eden önermelerdir. Ör.: "Ateş yakıcıdır.", "Demir serttir.", "Buz soğuktur."

edâ: Hakikat, mecaz ve kinâye, anlatımın üç edâ yoludur. Bu tasnif, şark belâğatinin temel metin tasniflerinden birisidir.

edat-ı atf: Bağlama edatı. "ve", "de" gibi.

edât-ı haber: Bildirme eki. "-dır" eki. Cevher fiilin geniş zamanının üçüncü tekil şahsında kullanılan ektir, bu ek "durmak" fiilinden türemiştir. İsim soylu yüklemi özneye bağlar; çekimli fiillere geldiği zaman "kuvvetlendirme" ve "ihtimâl" ifade eder. "Ali gelmiş." cümlesi "Ali'nin geldiğini işittim." anlamına gelir. "Ali gelmiştir." cümlesi "Ali elbette gelmiş olmak gerekir." anlamına gelir. Bu edatla yapılan isnadlar "**isnâd-ı haberî**" adını alır. "Var" ve "yok" kelimeleri "edât-ı haber"siz yüklem olarak kullanılabilir: "Kitabım yok, defterim var." Isnâd, kuvvetlendirilmek için bu iki kelimeye (te'kid) "-dır" eki getirilir: "Kitabım yoktur, defterim vardır." "**İsnâd-ı haberî**" bir halin gerçekleşip gerçekleşmediğini haber vermek yahut onu bildiğini bildirmek için yapılır: Bunlardan birincisine "faide-i haber" (haber amacı), ikincisine "lâzım-ı faide-i haber" (geçişsiz haber amacı) adı verilir. Meselâ öğretmenin okulda olup olmadığını bilmeyen öğrenciye "Öğretmen okuldadır." diyen konuşucunun niyeti haber amaçlıdır. Zengin birisine "Sen zenginsin." dediğimizde amacımız ona bir haber vermek değildir, "Senin zengin olduğunu biliyorum." demektir. Burada (geçişsiz haber amacı) yani "lâzım-ı faide-i haber" söz konusudur. Bu ikili ayırım pragmatik bir ayırımdır. Haber cümlelerinde kuvvetlendirme (te'kid) bazen haber edatıyla değil cümlelerin tekrarlanmasıyla sağlanır: "Hakkınız var, hakkınız var." denir. Kuvvetlendirme bazen de kuvvetlendirme kelimeleri kullanılarak sağlanır: Bunların başlıcaları

"elbette, şüphesiz, muhakkak, gerçekten, doğrusu...asla, kat'iyen...." kelimeleridir. Kuvvetlendirme için bazen de cümlelerin sonuna " a, e, ya, ye " gibi edatlar getirilir: "O senin dostundur ya!"

edat-ı tenkîr: Belirsizlik edatı.

edat-ı terdîd: "yahut" ve "ya" edat-ı terdîddir. İki eşit kabulden birinin red diğerinin kabulünü ifade eder: "Ahmet yahut Mehmet gelsin.", "Çay yahut kahve getir." Terdîd bazen şüphe ifade eder: "Uzakta bir otobüs yahut minübüs durdu." Terdîd, bazen seçme teklifi anlamındadır: "Bu otobüse yahut şu dolmuşa bin." Terdîd, bazen taksim anlamı verir: "sayılar, ya tektir ya çifttir."

edebiyat bilimleri: ulûm-ı edebiye: "ulûm-ı Arabiyye" teriminin eş anlamlısıdır. Edebiyat bilimlerinin toplamına verilen ad. Edebiyatla ilgili on iki bilim vardı. Bunların sekizi "usûl-ı semâniye" başlığı altında, dördü "fürû'-ı erba'a" başlığı altında toplanırdı. "Usûl-ı semâniye" yani "sekiz yöntem" bilimleri şunlardır: Lügat, sarf, iştikak, nahv, me'ânî, beyân, aruz ve kafiye. "Fürû'-ı erba'a" yani "dört alt öbek" bilimleri şunlardır: İnşâ, karz-ı şî'r, muhararât ve hat yani imlâ.² Cevdet Paşa edebiyat bilimlerini "ulûm-ı Türkiyye"* olarak iki kola ayırmış ve bu bilimlerden altısını Türkçeye uygulamıştır. Birinci kola "kavâ'id-i Osmaniye", ikinci kola "ilm-i belâgat" adını vermiştir.

edîb: Şiir veya nesir dalında yeteneğini ispatlayan veya eser sahibi olandır.

elfâz-ı cezele: Sert kelimeler. Kalın ve sert ünlü ve ünsüzler taşıyan kelimelerdir. Örn.: celâdet, hitâbet, kaza, gadr gibi. Bu sözlerin yumuşak kelimelerden daha sağlam ses birlikleri oluşturdukları düşünülür, sert kelimelerle söylenmiş sözlerin daha "metin", daha sağlam ve birbirine daha sıkı bağlı olduğu, dökük saçık olmadığı kabul edilir. Örn.: "Görüp ahkâm-ı asrı münharif sıdk u selâmetten / Çekildik izzet-i ikbâl ile bâb-ı hükümetten"

elfâz-ı rakîka: Yumuşak kelimeler. kulağa hoş gelen kelimelerdir. Örn.: serv-i nâz, nilüfer gibi.

emir: Emir, küçük olanlara verildiğinde "talep", eşitler arasında verildiğinde "iltimas", üstlere verildiğinde "niyaz" ve "istida" adını alır. Talep'e örnek: "Seyise söyle atı eğerlesin." İltimasa örnek: "Halil, yarın erken gel sohbet edelim." Niyaz ve istidaya örnek: " lutfediniz, yardımlarınızı esirgemeyiniz." Emir şekli bazen "izin" verme anlamı taşır. Bir şey ikram etmek için "Buyurunuz" deriz. (İkrâmı kabul edip etmemekte muhatabın olumlu yahut olumsuz emirlerinden birini kabule hazır olduğumuzu gösteren çok ince bir emirdir. Emredilmesini emreden bir emir! Türkçenin inceliklerinin doruklarından birisi bu sözdür.) Emir, bazen tehdit anlamında kullanılır: " Dilediğin gibi yap, sonra görürsün." Bazen küçümsemek için kullanılır: "Haydi sen yap." denilir, "yapamazsın" demektir.

² Bunlar hakkında geniş bilgi Cevdet Paşanın "Beyânü'l Ünvan" adlı eserinden edinilebilir.

evveliyât: Özne ile yüklem arasındaki ilişkiyi aklın derhal tasdik ettiği önermelerdir. "Ulûm-ı mütearefe"ler, aksiyomlar evveliyâttır.

evveliyet: Mecâz-ı Mürsel'in "alâka" çeşitlerindedir. Bir şeyi sonra bulunacağı halin ismiyle adlandırmaktır: Meselâ "Ateşi yak" denilir ve bu söz "ateş olacak kömürü yak" anlamındadır. Kömür, burada, sonra bulunacağı hale göre adlandırılmıştır. "Buğdaylar bitti." sözü "Buğday olacak ekinler bitti" anlamında kullanılır.

fasîh: Fesâhate uygun.

fenn-i bedî' : İlm-i bedî'nin eş anlamlısıdır.

Fenn-i belâgat: belâgat bilimi.

fenn-i beyân : ilm-i beyânın eş anlamlısıdır.

fenn-i beyân: Teşbih, mecaz ve kinâyeyi kullanmayı öğreten bilimdir. Teşbîh, mecaz ve kinâyenin ortak yönü üçünde de kelimenin asıl anlamı dışında kullanılmış olmasıdır. Çünkü, Teşbîh de bir nevi kinâyedir. Yüz aya benzetildiğinde ay kelimesi hakikî anlamında kullanılmıştır ama, söylenmek istenen aslında yüzün güzelliğidir. Beyân ilmi, sözün hakiki anlamı dışında başka anlamlara delâlet ediş yollarını inceler. Bu yönüyle anlambilimle yani semantikle birleşir.

fenn-i me'âni : İlm-i me'âninin eş anlamlısıdır.

fenn-i meânî: Sözün hal ve şartlara uygun hale getirilmesini yani belâgati öğreten bilim dalıdır.

fesâhat: Bir sözün kelimelerinde ve bütününde lafz, mâna ve âhenk yönünden kusur bulunmamasıdır. Fesahat kelime, cümle ve konuşanda aranır. Dil kurallarına ve edebî geleneğe, ediplerin kullanımına uygun olan kelime ve sözler "fasîh" sayılır. "Fesâhat, elfâzın telâffuz ve istimâ'ı tatlı ve manası zahir yani telaffuz olunur iken manası zihne mütebâdir olmaktır. Bunun alâmeti dahi elfâzın kavâid-i lisana muvafik ve elsine-i üdebâda kesîrül-isti'mâl olmasıdır. CEVDET PAŞA" Sözün telaffuzu kolay olmalı, kulağa hoş gelmeli, manası açık olmalıdır. Söz, dilin kurallarına uygun olmalı, usta yazarların kullanımına uymalıdır. Güzeli söz, halkın anladığı, aydınların da inceliklerini kavrayarak takdir ettiği sözdür. Kelimenin, sözün (kelâmın) ve konuşanın (mütekellim) "fesahat"inden bahsedilebilir, yani fesâhat, ancak bunların sıfatı olarak kullanılabilir. Cevdet Paşa fesâhatin ne olduğunu bir benzeme ile çok güzel anlatır: Bir edebiyatçı ister nesir ister şiir yazsın, bir kuyumcuya benzer. Kuyumcu bir süs eşyası yapacağı zaman önce kullanacağı mücevherleri seçer, sonra onların uygun olanlarını yan yana dizer. Edebiyatçı da aynı şekilde önce kullanacağı kelimeleri seçer, sonra onları uyum içinde bir araya getirir, sıralar. İşte onun bu iki işi fesahat demektir. Dikkat edilirse Cevdet Paşa fesâhati bir seçme ve sıralama işi olarak tanımlamaktadır. Çağımız dil bilimi bunları seçme eksenini ve sıralama eksenini ifade etmektedir. **Bu anlamda fesâhat, bir cümle kurma işidir.** Aslında her tür cümle bu iki işlem yapılarak kurulur. Hepimiz cümle kurarken

aslında bu seçme sıralama işini gerçekleştiririz. Ancak bizim yaptığımız iş, amatördür. Edebiyatçı ise bu işi profesyonel bir şekilde yapar. **Ustaca yapılan bu seçme ve sıralamaya “fesâhat” adı verilir.** “Mütekellimin fesahati” denilen şey ise konuşanın fasih kelimelerle amacını anlatabilme gücüdür. Uygun kelimeyi seçme, kelimeleri uygun bir şekilde biri birine bağlama, sıralama gücüdür. Fakat kuyumcunun bir vazifesi daha vardır: Yapacağı şeyin nereye takılacağını bilip, malzemeyi ona göre işlemesi gerekir. Gerdanlık biçiminde büyük bir küpe yaparsa işe yaramaz. Edebiyatçının da aynı şekilde söylediği sözün söylediği ortama uygun olması, “muktezâ-yı hal”e uyması zorunludur. Fasih olan bir söz, ayrıca hale uygun bir biçimde söylenirse “belîğ” olur. Belâgat da budur. Bunun için belâgati şöyle formüleştirebiliriz: [**Belâgat = fesâhat + hale uygun söz**] .

fitriyyât: Aklın özne ile yüklem arasındaki ilişkiyi bir orta terim vasıtasıyla yahut gizli bir kıyasla derhal tasdik ettiği önermelerdir. Ör. "Dört çifttir." önermesi. Bu önermeyi düşünen bir insan "dört" ve "çift" kavramlarını ve ikiye bölünebilme şartını düşünerek bu önermeyi tasdik eder. Bu dolaylı bir tasdiktir.

fürû’-ı erba’a : Edebiyat bilimlerinin iki alt sınıfından birisidir. Diğeri “Usûl-ı semâniye” adını alır. “Füru’-ı erba’a” yani “dört alt öbek” bilimleri şunlardır: İnşâ, karz-ı şî’r, muhararât ve hat yani imlâ.

garabet: Pek kullanılmayan ve anlamı açık olmayan kelimelerin kullanılması "garabet" yaratır. Türkçede “od” kelimesi eskiden “ateş” anlamında kullanılırdı. Ancak günümüzde ateşe od demek, bir garabet örneğidir, çok kişi bunu anlamayacaktır. İlm-i lugat terimlerindedir. Aynı şekilde “ayna” için eskiden kullanılan ama artık unutulmuş olan olan “gözü” kelimesini kullanırsak garabete düşeriz. Garâbeti fark etmek için sözlük bilgisine (ilm-i lügat) sahip olmak gerekir.

günlük dil tümellemesi (İstiğrâk-ı örfi): Günlük tümelleme (İstiğrâk-ı örfi), tümel bir ifadeden örfeye göre anladığımız sınırlı tümellemedir: "Bu elması bütün kuyumculara gösterdim." diyen birisi dünyanın bütün kuyumcularını değil, bulunduğu beldenin kuyumcularını kasteder.

haber cümlesi: cümlede kurulan ilişki, nesnelere dünyasındaki bir olguya uygun olabiliyor ya da uygun olamıyorsa söylenen söz bir **haberdur**dur. Böyle bir cümleye de "**haber cümlesi**" (cümle-i haberiye) denir.

haber: cümlede kurulan bu ilişki, nesnelere dünyasındaki bir olguya uygun olabiliyor ya da uygun olamıyorsa söylenen söz bir **haberdur**dur. Sözün iki ögesi arasında kurulan ilişkinin dış dünyada bir karşılığı varsa o söze "doğru" (sâdık), bir karşılığı yoksa "yanlış" (kâzib) denir. Bundan dolayı haber, doğru ve yanlış olabilen söz diye tanımlanır.

hakikat: Hakikî anlamında kullanılan sözdür.

hakîkat: Sözün asıl anlamında kullanılmasıdır. Mukabili, mecaz ve kinâyedir.

hakikî tümelleme (İstiğrâk-ı hakikî): Hakikî tümelleme (İstiğrâk-ı hakikî), sözün sözlük anlamı gereği ifade ettiği nesnelere kümesidir. "Kitap" kelimesi belirli olmadığı zaman bütün kitaplar kümesini ifade eder. "Her insan ölümlüdür." sözü gibi.

harf-i atf: Bağlaç. rn.: "ve". "Cem" için kullanılır. 1) İki zne aynı yükleme sahip olduğunda öznelere arasına "ve" bağlacı konur: "Halid ve Macid geldi." Ayrıca fiilin birlikteliği ifade edilmek istenirse "Halid ve Macid birlikte geldi." denir. Eğer fiilin zaman aralığı belirtilmek istenirse "nce Halid ve sonra Macid geldi." denir. Bazen cümle kuvvetlendirmeli (te'kidli) söylenir: "Halid ve Macid, *ikisi de* geldi." denir. 2) İki yüklem aynı özneye sahip olduğunda yüklemlere arasına "ve" bağlacı konur: "Halid katiptir ve şairdir.", "Halid geldi ve gitti." 3) Bazen iki özne paralel iki tmlele birlikte "ve" bağlacıyla aynı yükleme bağlanır: "Halid okula ve Macid çarşıya gitti." 4) "ve" bağlacı bazen de iki nesneyi birbirine bağlar: "Ben yürüyüşü ve yüzmeyi severim." Bağlaçlar, kısaltma sağlamak için (ihtisar) bazen kaldırılabilir: "Halid geldi, gitti." "Ve" ile yapılan bağlamanın kabul edilebilir olmasının bazı şartları vardır: **Kendisine bağlanan (ma'tufun aleyh) ile bağlanan (ma'tuf) arasında ortak yn (cihet-i camia) bulunmalıdır. Ortak yn (cihet-i camia), kendisine bağlanan ile bağlanana zihinde birleştirecek bir alâka ve münasebettir.** Bu münasebet a) Tezâyf, b) temâsül, c) şibh-i temâsül ) tezat ve şibh-i tezat, d) Tekarn-i fi'l-hayâl olarak beş kısma ayrılır. İki kelimenin birbiriyle "ve" aracılığıyla bağlanabilmesi için aralarında bu beş ortak yönden birisinin bulunması gereklidir. Meselâ "Güneş ve Ay, Dünya'yı aydınlatır." diyebiliriz ama "Deniz ve börek yaratılmıştır." denilemez. Belâgat bilimi, birleştirecek kelimelerde "**cihet-i camia**" ilişkisinin gerekliliğini yüzyıllar önce tespit etmiştir. Günümüz anlambilimi, kelimelerin birbirleriyle sentaks ilişkisine gireşebilmesi için aralarında ortak semler bulunması gerektiğini söylemektedir. Eski belâgatilerin "cihet-i camia" fikriyle ifade ettikleri şeyle bugünkü Batılı anlam bilimcilerinin bu konuda söylediği şey aynıdır. Kelimeler gibi, cümleler de bazen birbirine bağlanır. Cümlelerin birbirine bağlanmasına "vasl", bağlanmadan ard arda getirilmelerine "fasl" denir. birbirine bağlanan cümleler arasında da "**cihet-i camia**" bulunması gerekir. "Dahi" ve "de" atıf edatıdır; "ve" yerini tutarlar: " Ali Efendi dn buraya geldi; bugün de Ederne'ye gitti."

hasr: " Yazdım" sözü ""Ben yazdım." tarzında söylenirse hasr ve te'kid ile söylenmiş olur.

hat : imlâ bilimi. Edebiyat biliminin bir alt şubesi olan "Fru'-ı erba'a" yani "dört alt öbek" bilimlerinden birisidir.

hayalî önermeler (muhayyelât): Altıncı derecede delil sayılır. Doğru olmadıkları kesin iken srf dinleyene neş vermeye veya dinleyende nefret uyandırmak için hayâl edilerek verilen hükümlerdir. "Şarap, akıcı bir yakuttur.", "bal iğrenç bir

kusmuktur." gibi. hayalî önermeler, teşbîh, mecaz ve kinâye şekillerinde ortaya çıktığı için beyan ilmi içinde incelenir.

hisle apaçık önermeler (bedîhiyye-i hissiyye, bedîhiyyât-ı hissiyye): Bu önermelerde hüküm harici mevcutlar üzerinedir, dolayısıyla yüklem öznedeki gerçekleşmesi zarûrî değildir, aklen istisna kabul edebilir. Tümellikleri tartışılabilen önermelerdir. Duyu verilerine dayanan hükümlerin tabiatta istisnaları bulunabilir. Hisle apaçık önermeler (bedîhiyye-i hissiyye), a) duylara bağlı önermeler (**Müşahedât**), b) sevgilere bağlı önermeler (**hadsıyyât**), c) denemeye bağlı önermeler **mücerrebât**, d) şahitlere bağlı önermeler (**mütevâtirât**) olarak dörde ayrılır.

hitâbet: Konuşmacının amacı insanlara va'z vermek, nasihat vermek ise bu amaçla yapılan konuşmalara "hitâbet" denir. Hitâbet, vecize önermeleri ve zan önermelerinden oluşur. Vaiz ve hatipler bu yolu kullanır. Hitâbetin amacı, insanlara yararlı olmaktır. Hitâbetin insanlar üzerinde iyi bir tesir bırakabilmesi için bütün unsurlarının hal ve şartlara uygun olması gerekir. "Tersil" yoluyla anlatılmalıdır, seci kullanılmamalıdır. İsmail Gelenbevî'ye göre naklî deliller, hitâbetin kısımlarındadır.

hulûl: Mecâz-ı Mürsel'in "alâka" çeşitlerindedir. Bir şeyin yer vasıtasıyla, yerin de bir şey vasıtasıyla anlatılmasıdır. Eski terimleriyle ""zıkr-i mahal" ile "hâl" in anlatılması ve "zıkr-i hâl" ile "mahal" in ifade edilmesidir. "Mangalı yak." denildiğinde "yer" vasıtasıyla "şey" yani mecâzen "kömür"ün yakılması kastedilir. "Ateşi öbür odaya götür." denildiğinde "şey" vasıtasıyla "şeyin içinde olduğu yer" yani "mangal" kastedilir. Bu iki durumda da "mürsel mecaz" vardır.

ıtlak: Mecâz-ı Mürsel'in "alâka" çeşitlerindedir. Kelimenin Hakikî anlamı ile mecazî anlamından birisinin "**mutlak**" diğerinin "**mukayyed**" olmasıdır. Meselâ "Älem o âlem olmadığı şimdi anladım/ Älemde âdem olmadığı şimdi anladım." beytinde "âlem" sözü mutlak manada, "âdem" sözü "mukayyed" manada yani "sınırlı" olarak kullanılmıştır. Burada "âdem" in sınırlı anlamı " olgun ve vefalı insan" dır.

ibâre-i mütearefe: Günlük dilde kullanılan basit ibarelerdir. Bu ibarelerde , söylenilmek istenen doğrudan (delâlet-i vaz'ıyye) ifade edilir, belâgate baş vurulmaz. "İbâre-i mütearefe" ler, basit sözler olarak bir meziyete sahip değildir ama dinleyici göz önünde bulundurularak bu basit ifadeler kullanılırsa "mukteziyyât-ı ahvâl" e uyulmuş olacağından "belîğ" sayılır. İşte buna "**müsavât**" denilir.

ibtidâî: Konuşucuya nazaran dinleyicinin üç halinden birisidir: Dinleyicinin zihninde verilen haber ile ilgili hiçbir fikir yoksa bu hale "ibtidâî" denir.

icâz: Anlatılmak istenen şeyi, onun günlük dildeki normal, basit anlatımından (ibâre-i mütearefe) daha kısa bir ifadeyle anlatmaktır. "İbâre-i mütearefe" ler, günlük dilde kullanılan basit ibarelerdir. Bu ibarelerde , söylenilmek istenen doğrudan (delâlet-

i vaz'iyeye) ifade edilir, belâgate baş vurulmaz. Belâgat bilimi, ifadenin tamlığı, uzunluğu, kısalığı konusunda "İbâre-i mütearefe"leri temel birim olarak almıştır. Belâgate göre üç ifade yolu (turûk-ı ifâde) vardır: Anlatılmak istenilen şey onun normal anlatımına göre ya eşit (müsâvât), ya noksan (îcâz) ya fazla (itnâb) ibare ile anlatılır. Halkın bir şeyi normal ifadesi o şeyin anlatımının normal uzunluğu olarak kabul edilmiştir. Bir edib, halkın sözünü "mukteza-yı hal" gereği aynen, uzatıp kısaltmadan kullanırsa buna "**müsâvât**" denir. Edib, bu sözü, asıl manasını tam olarak korumak şartıyla kısaltabilirse buna "**îcâz**" adı verilir. Bu durumda az sözle, çok anlam ifade edileceğinden ediplerce çok beğenilir. Bu kısaltma anlamı tam ifade edemiyorsa "**ihtisâr-ı muhill**" adını alır ve ediplerce kabul edilmez. İki çeşit icâz vardır: a) "**îcâz-ı kasr**": Sözü eksik olmadığı halde kısa ve faydalı olmasıdır. Bu sözler kısaltma (hazf) yapılmadığı halde geniş bir cümleyle anlatılabilecek kadar anlam yüklüdür. Ör.: "Vakit nakittir." "Azıcık aşım, kaygısız başım." b) "**îcâz-ı hazf**": Kısaltma (hazf) yoluyla yapılan icâzlardır. Anlaşılabilme şartıyla sözün bir parçasının kaldırılmasıdır. Ör.: "Yandaki eve sor." sözü "Yandaki ev halkına sor." sözünün kısaltılmış şeklidir. Edib, sözü "ibare-i mütearefe"den daha fazla sözle söylerse ve bu fazlalığın anlama katkısı varsa "**itnâb**" adını alır ve ediplerce başarılı bir anlatım sayılır. Eğer ilâve edilen sözler faydasızsa "**tatvîl**" adını alır ve ediplerce başarısız bir ifade sayılır.

îcâz-ı hazf: "îcâz" çeşitlerindedir. İcâz iki türe ayrılır: a) "**îcâz-ı kasr**": Sözü eksik olmadığı halde kısa ve faydalı olmasıdır. b) "**îcâz-ı hazf**": Kısaltma (hazf) yoluyla yapılan icâzlardır. Anlaşılabilme şartıyla sözün bir parçasının kaldırılmasıdır. Ör.: "Yandaki eve sor." sözü "Yandaki ev halkına sor." sözünün kısaltılmış şeklidir.

îcâz-ı kasr: "îcâz" çeşitlerindedir. İki çeşit icâz vardır: a) "**îcâz-ı kasr**": Sözü eksik olmadığı halde kısa ve faydalı olmasıdır. Bu sözler kısaltma (hazf) yapılmadığı halde geniş bir cümleyle anlatılabilecek kadar anlam yüklüdür. Ör.: "Vakit nakittir." "Azıcık aşım, kaygısız başım." b) "**îcâz-ı hazf**": Kısaltma (hazf) yoluyla yapılan icâzlardır.

ihtisâr-ı muhill: Edib, **ibâre-i mütearefe** olan sözü asıl manasını tam olarak korumak şartıyla kısaltabilirse buna "**îcâz**" adı verilir. Bu durumda az sözle, çok anlam ifade edileceğinden ediplerce çok beğenilir. Bu kısaltma anlamı tam ifade edemiyorsa "**ihtisâr-ı muhill**" adını alır ve ediplerce makbul sayılmaz.

ilm-i bedâyi: Belâgat bilimini oluşturan üç bilime verilen ad. Bu bilimler şunlardır: 1) ilm-i me'âni 2) ilm-i beyân 3) İlm-i bedî'. Cevdet Paşaya göre bu terim, ilm-i belâgat ile eş anlamlıdır. Buna karşılık, ilm-i belâgat terimini bazı bilginler sadece meâni ve beyân bilimlerini ifade etmek için kullanılmıştır.

ilm-i bedî': "sanâyi-i bedî'iyye"yi öğreten bir bilimdir. Seci ve cinas gibi ifadeyi süsleyen

sanatları öğreten bir bilimdir. Belâgat bilimini oluşturan üç bilimden birisidir: 1) ilm-i me'âni 2) ilm-i beyân 3) İlm-i bedî'

ilm-i belâgat: Sözün beğenilen yöntemlerini bildiren bir bilimdir. Sözün takdir edilen yönlerini, sözün içinde bulunulan şartlara uygun olarak nasıl söylenmesi gerektiğini, edebî sanatların hangi amaçla ve nasıl kullanılacağını, nasıl süslenip güzelleştirilebileceğini anlatır. Bu bilim, kendi içinde üç dala ayrılır: 1) ilm-i me'âni 2) ilm-i beyân 3) İlm-i bedî'. Bunlara 1) fenn-i me'âni 2) fenn-i beyân 3) fenn-i bedî' de denir.

ilm-i beyân: Meramın hangi "edâ" yollarıyla anlatılabileceğini öğretir. Başlıca üç edâ vardır: Hakikat, mecaz, kinaye. Bu tasnif, şark belâgatının temel metin tasniflerinden birisidir. Beyân bilimi, bu konulardan bilhassa teşbih, mecaz ve kinaye üzerinde durur.

ilm-i meâni: Sözün halin gerektirdiği şartlara "muktezâ-yı hâle" uygun söylenmesini öğretir.

ilm-i nahv: Bir kelimenin diğer kelimelerle terkibe girdiğinde uğradığı değişiklikleri inceleyen bir bilimdir. Osmanlıcanın nahvi Arapçaya göre oldukça basittir.

İlm-i nahv: Dilin kurallarını inceleyen bir bilimdir. Kelimenin hallerini inceler. Bu bilim dalı zaman içinde "ilm-i sarf" ve ilm-i nahv" olarak iki bölüm halinde incelenmiştir. Bu iki saha Arapçada ayrılmış ancak Farsçada gereksiz olduğundan ayrılmamıştır. Cevdet Paşaya göre nahvi kolay olduğundan Osmanlıcada da bu bilimleri ayırmağa gerek yoktur.

ilm-i sarf: Kelimenin hallerinden söz eden bir bilimdir. Kelimenin etimolojisi, müştakları bilimi de genellikle sarf bilimi içinde incelenmiştir. Osmanlıcanın sarfı oldukça geniştir.

iltifat: Üç söz üslubu vardır: Birinci şahıs, ikinci şahıs üçüncü şahıs. Ör.:"Ben geliyorum, sen geliyorsun, o geliyor." Bazen çeşitli amaçlarla, bu üslûlardan birisi kullanılırken, yine aynı üslûp için diğer bir üslûb kullanılır. Buna iltifat adı verilir. "Ben size çok nasihat ettim dinlemediniz; siz bu fakirin kıymetini sonra anlarsınız." sözünde verici ikinci cümlede kendi üslûbunu bırakarak kendi dışında ikinci bir verici ağızından yani üçüncü şahıs ağızından -diyaloğa katılan üçüncü kişi gibi-konuşmuştur. Bu, görünen hale uymayan söz söyleme (muktezâ-yı zahirin hilâfına irâd-ı kelâm eylemek"adını alır .

İmlâ : Hat bilimi. Edebiyat biliminin bir alt şubesi olan "Füru'-ı erba'a" yani "dört alt öbek" bilimlerinden birisidir.

inkârî: Konuşucuya nazaran dinleyicinin üç halinden birisidir: Dinleyici konuşucunun vereceği haberi biliyor, ancak onu inkâr ediyorsa bu hale "inkârî" denir. Bkz. mütetekellim.

inşa cümlesi: Dilek cümlesi bkz.cümle-i inşaîyye

inşâ: Edebiyat biliminin bir alt şubesi olan “Usûl-ı semâniye” yani “sekiz yöntem” bilimlerinden birisidir.

inşa: Meânî terimi. Sözü ifade ettiği hükmün zihin dışında bir karşılığı varsa bu sözlere haber, yoksa inşa denir. İnsan bir sözü söylerken amacı ya bir haber vermektir ya da başka bir şeydir. Amacı haber vermek olan sözlere haber, bunun dışındaki sözlere inşa denir. İnşa iki kısımdır: Biri "**inşa-yi talebî**"dir, yani başkasından bir şey istemek amacıyla söylenen sözlerdir. **Temennî, istifham** (soru), **emir** ve **nehî** (olumsuz emir) , **nida** bu guruba girer. Diğeri "**inşa-yi gayr-ı talebî**" yahut "**inşâ-yi îkaî**"dir, yani temennî ağırlıklı sözlerdir, olmayanın istenmesidir. "**Tereccî**", "**teaccüp**", "**medh**", "**zem**", "siga-yı akid" gibi inşâ manasına naklolunan haberler bu guruba girer. "Temennî" arzu etme manasındadır, Türkçede "n'olurdu" ve "olsa", "keşki" kelimeleriyle ifade edilir. "Tereccî" ummak manasındadır, Türkçede "umarım ki", "ola ki", "şayet ki" sözleriyle ifade edilir. Örn.: "Umarım ki bu hasta iyileşir." denir. Aynı anlamda "inşallah sözü de kullanılır. Gerçekleşmesi muhakkak olan şey için "Tereccî" kullanılmaz. " İnşallah bu sabah güneş doğar." denmez. Olması beklenen şey, korkulan bir şey ise "**işfak**" adını alır. Örn.: "Korkarım ki bu hasta ölür." demek gibi. Tereccî ve işfak, "inşâ-yı îkaî"dir ve gelecekle ilgilidir, buna karşılık temennî, "inşa-yi talebî"dir ve geçmiş ve gelecek için kullanılabilir. Temennî olarak geçmiş zaman için "rivâyet-i fi'l-i iltizâmî (yapaymışım) ve hikâye-i fi'l-i iltizamî (yapaydım) ve gelecek için "fi'l-i iltizâmî-i şartî" (gitsem) kullanılır. "Fi'l-i iltizâmî-i şartî" söyleniş şartlarına bağlı olarak "temennî" yahut "tereccî" haline girer: "Ali gelse de şu düğünde bulunsa." bir temennidir. "Vapur gelse de Ali düğüne yetişse" denilirse "tereccî" olur. "**İstifham**" öğrenmek için sormaktır. Türkçede "mi" edatıyla ifade edilir. İstifham, ya "**taleb-i tasdîk**" için ya da "**taleb-i tasavvur**" için kullanılır. "**Taleb-i tasdîk**", fiili anlamak üzere sorulan sorudur: "Okula gittin mi yoksa gitmedin mi?", "Sen okula gidecek misin yoksa gitmeyecekmisin?" gibi. Fiili anlamak için sorulan sorularda bu fiilin ya gerçekleşip gerçekleşmediğini ya da niteliğini sorarız. Birincisine örnek " Ahmet'i dövdün mü yoksa dövmedin mi?" cümlesidir. İkincisine örnek " Ahmet'i dövdün mü, azarladın mı?" cümlesidir. "**Taleb-i tasavvur**" sorularında sorgulama, cümlenin fiil dışındaki öğelerine yönelir, soru, cümlenin öğelerinden birisiyle ilgilidir: "Ahmet mi geldi, Mehmet mi geldi?" gibi. Bu durumda tekrarlanan fiilin ikincisi düşürülür (hazf). Soru şekli çeşitli anlamlar için kullanılabilir (Bkz. Belâgat-ı Osmaniye, s.94.). "Kim, ne, kaç, hani, hangi, ne kadar, ne zaman, nerede, nereden, nereye " kelimeleri (vaz'i olarak) soru anlamı verir ve "**Taleb-i tasavvur**" için kullanılır. Bu soru kelimeleri bazen soru anlamlarının dışında kullanılır, bu durumda "**inşa-yi îkaî**" türünden sayılır: Birisine hakaret olarak "Sen kim oluyorsun" demek bu türdendir.

inşa-yi gayr-ı talebî: İnşa iki kısımdır: Biri "**inşa-yi talebî**"dir, yani başkasından bir şey istemek amacıyla söylenen sözlerdir. **Temennî, istifham** (soru), **emir** ve **nehy** (olumsuz emir) , **nida** bu guruba girer. Diğeri "**inşa-yi gayr-ı talebî**" yahut "**inşâ-yi îkaî**"dir, yani temennî ağırlıklı sözlerdir, olmayanın istenmesidir. "**Tereccî**", "**teaccüb**", "**medh**", "**zem**", "siga-yı akid" gibi inşâ manasına naklolunan haberler bu guruba girer.

inşa-yi îkaî: Temennî ağırlıklı sözlerdir. Bkz. inşa-yi gayr-ı talebî. Haber cümleleri hususî bir amaçla kullanıldıklarında "inşa-yi îkaî" türüne girerler. Meselâ katıldığı bir toplantıya Başbakan'ın gelmediğini gören ve bundan dolayı üzülen birisinin, yanındakine "Başbakan gelmedi." demesi gibi. Bu sözün amacı başbakanın gelmediğini haber vermek değil, bundan duyduğu üzüntüyü ifade etmektir. Bu cümle "inşa-yi îkaî"ye örnektir.

inşa-yi talebî: İnşa iki kısımdır: Biri "**inşa-yi talebî**"dir, yani başkasından bir şey istemek amacıyla söylenen sözlerdir. **Temennî, istifham** (soru), **emir** ve **nehy** (olumsuz emir) , **nida** bu guruba girer. Diğeri "**inşa-yi gayr-ı talebî**" yahut "**inşâ-yi îkaî**"dir, yani temennî ağırlıklı sözlerdir, olmayanın istenmesidir. "**Tereccî**", "**teaccüb**", "**medh**", "**zem**", "siga-yı akid" gibi inşâ manasına naklolunan haberler bu guruba girer.

ism-i mutlak: Bir "geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman" fikri taşımayan yani çekimli bir fiil olmayan ve hiçbir şekilde zaman iması taşımayan soyut ve somut isimlere "ism-i mutlak" denir. Örn.: "Ağaç, yaprak, kılıç, cin, peri, kedi, Mehmet, Ayasofya, Gelmek, Gelme, Geliş.

isnâd: Meânî ve nahiv bilimlerine göre bir cümle, iki öge arasında kurulmuş bir ilişkidir . Bu ilişkiyi kuran ise fiildir. "Mehmet kâtipdir." cümlesinde özne olan "Mehmet"le "kâtip" sıfatı³ arasında bir ilişki kurulmuştur. Bu ilişkiyi kurmaya "isnâd" adı verilir. Kelâmın ifade ettiği isnad iki türe ayrılır: a) haber, b) İnşa. Isnad, sadece kelimeler arasında olmaz, cümleler de biri birine isnad edilir.

istifham: Soru. İstifham, öğrenmek için sormaktır. Türkçede "mi" edatıyla ifade edilir. İstifham, ya "**taleb-i tasdîk**" için ya da "**taleb-i tasavvur**" için kullanılır. "**Taleb-i tasdîk**", fiili anlamak üzere sorulan sorudur: "Okula gittin mi yoksa gitmedin mi?", "Sen okula gidecek misin yoksa gitmeyecekmisin?" gibi. Fiili anlamak için sorulan sorularda bu fiilin ya gerçekleşip gerçekleşmediğini ya da niteliğini sorarız. Birincisine örnek " Ahmet'i dövdün mü yoksa dövmedin mi?" cümlesidir. İkincisine örnek " Ahmet'i dövdün mü, azarladın mı?" cümlesidir. "**Taleb-i tasavvur**" sorularında sorgulama, cümlenin fiil dışındaki öğelerine

³"kâtip" kelimesi bugünkü dilbilgimize göre isimdir. Kelâmcılar ise böyle bir kullanımda "kâtip" kelimesini sıfat olarak kabul ederler, doğrusu da budur. Bilindiği gibi isimler sıfat olarak kullanılabilir. Burada da sıfattır.

yönelir, soru, cümlelerin öğelerinden birisiyle ilgilidir: "Ahmet mi geldi, Mehmet mi geldi?" gibi. Bu durumda tekrarlanan fiilin ikincisi düşürülür (hazf). Soru şekli çeşitli anlamlar için kullanılabilir (Bkz. Belâgat-ı Osmaniye, s.94.). "Kim, ne, kaç, hani, hangi, ne kadar, ne zaman, nerede, nereden, nereye" kelimeleri (vaz'i olarak) soru anlamı verir ve "**Taleb-i tasavvur**" için kullanılır. Bu soru kelimeleri bazen soru anlamlarının dışında kullanılır, bu durumda "**inşa-yi ikaâ**" türünden sayılır: Birisine hakaret olarak "Sen kim oluyorsun" demek bu türdendir.

istiğrâk-ı hakikî: Hakikî tümelleme (İstiğrâk-ı hakikî), sözün sözlük anlamı gereği ifade ettiği nesnelere kümesidir. "Kitap" kelimesi belirli olmadığı zaman bütün kitaplar kümesini ifade eder. "Her insan ölümlüdür." sözü gibi.

istiğrâk-ı örfî: Günlük dil tümellemesi, tümel bir ifadeden örf'e göre anladığımız sınırlı tümellemedir: "Bu elması bütün kuyumculara gösterdim." diyen birisi dünyanın bütün kuyumcularını değil, bulunduğu beldenin kuyumcularını kasteder.

işfak: Korkma. "İnşa-yi gayr-ı talebî" yahut "inşâ-yi îkaâ" türlerindedir. Olması beklenen şey, korkulan bir şey ise "**işfak**" adını alır. Örn.: "Korkarım ki bu hasta ölür." demek gibi. Tereccî ve işfak, "inşâ-yi îkaâ"dir ve gelecekle ilgilidir, buna karşılık temennî, "inşa-yi talebî"dir ve geçmiş ve gelecek için kullanılabilir.

iştikak: Edebiyat biliminin bir alt şubesi olan "Usûl-ı semâniye" yani "sekiz yöntem" bilimlerinden birisidir.

itnâb: Edib, sözü "ibare-i mütearefe"den daha fazla sözle söylese ve bu fazlalığın anlama katkısı varsa "**itnâb**" adını alır ve ediplerce başarılı bir anlatım sayılır. Eğer ilâve edilen sözler faydasızsa "tatvîl" adını alır ve ediplerce başarısız bir ifade sayılır. İtnâb, genellikle belli bir amaç için yapılır: Meselâ, dinleyicilerin dikkatini çekmek için söylenecek söz önce belirsiz bir şekilde söylenir, ardından asıl söylenecek söz ifade edilir. Ör.: "İki şeyin kaybetmeden kıymetini bilmeyiz. Birincisi sağlık, ikincisi güvenlik.". Bazen anlatmak istediğimizi belirgin hale getirmek ve kuvvetlendirmek için ifadeye ilk bakışta gereksiz olan sözler ilâve edilir: "Gözümle gördüm." cümlesinde "gözümle" ilâvesi fazladır ama, konuşanın olup biteni ispatlama gayretini güzel bir şekilde dile getirmektedir. Bu şekilde dil normlarına göre gereksiz görünen bir fazlalıkla ifadeyi zenginleştirmeye "**tetmîm**" adı verilir. Aynen tekrarlar da itnâb sayılır: "Böyle yapmayınız. Sonra görürsünüz, sonra görürsünüz!" Bu tekrar gereksiz olursa "tatvil" sayılır. Bazen bir cümleye onun anlamını genel bir hüküm olarak tekrarlayan bir cümle ilâve edilir: "Onlar belâlarını buldular. İnsan ettiğinin cezasını çeker." Bu tür itnâba "tezyîl" denir. Bazen yanlış anlamaları engellemek için ilk cümle, ikinci bir cümle ile tamamlanır: "Dostları yanında kuzu gibidir, ama düşmana karşı aslan kesilir." Ara cümleler (cümle-i mu'terize) aslında birer itnâb örneğidir: "Arkadaşlardan biri -Allah beterinden saklasın- bir trafik kazası geçirmiş."

kabul gören önermeler (müsellemât): Üçüncü derecede delil sayılır. Alıcının (muhatap) itirazsız kabul ettikleri önermelerdir. Vericinin (konuşanın) bu önermeyi benimseyip benimsememesi göz önünde bulundurulmaz.

kafiye: Edebiyat biliminin bir alt şubesi olan “Usûl-ı semâniye” yani “sekiz yöntem” bilimlerinden birisidir.

karîne-i zâhire: Açık ipucu. Konuşmada yahut bir metinde daha önce söz konusu olduğundan artık tekrarlanmayan ama kolayca anlaşılan öge. "Ahmet nasıldır?" sorusuna "İyidir." denildiğinde "iyi" olanın Ahmet olduğunu kolayca anlarız. İlk cümlede geçen "Ahmet" ikinci cümlenin öznesini anlamak için bir açık ipucudur.

karz-ı şî'r: Edebiyat biliminin bir alt şubesi olan “Füru’-ı erba’a” yani “dört alt öbek” bilimlerinden birisidir.

kasr: Bir özneyi (mevsuf) bir sığata yahut bir sıfatı bir özneye hasretmektir. "Ali memurdur, şair değildir." sözünde özne memurluk sıfatına hasr edilmiştir. "Bu şehirde şair ancak Ali Beydir." cümlesinde şairlik sıfatı Ali Bey'e hasredilmiştir.

Kasr ya **hakikîdir**, ya **izâfidir**. **Kasr-ı hakikî:** Bir şehirde gerçekten bir şair varsa "Bu şehirde şair ancak Ali Beydir." cümlesi kasr-ı hakikîye örnek olur. Bir şehirde başka şairler bulunduğu halde mübalağa etmek için "Bu şehirde şair ancak Ali Beydir." deniliyorsa buna "**kasr-ı hakikî-yi iddia**" denir. **Kasr-ı izâfi** üç kısma bölünür: Kasr-ı efrâd: Konuşmada muhatap bir kişinin hem şair hem katip olduğuna inanıyorsa ona "Ali ancak şairdir." denir. Bu kasr-ı efrâddir. Konuşmada muhatap hükmümüzün aksine inanıyorsa ona kasr-ı kalb ile cevap veririz: Meselâ bir vazunun altın olduğuna inanan muhatabımıza "Bu vazo bakırdır, altın değildir" deriz. Bu belirlemeye kasr-ı kalb denir. Muhatap iki şık arasında mütereddid ise ona verilen cevap "kasr-ı ta'yin" adını alır: Bir vazunun bakır yahut altın olduğunda kararsız olan muhataba "Bu vazo bakırdır, altın değildir." deriz.

katmerli cahillik: "cehl-i mürekkeb"

kavâ'id-i Osmaniye: Türkçe dil bilgisi. Cevdet Paşa tarafından kurulan bu bilim dalı, “usûl-ı semâniye”nin üç dalını (sarf, iştikak, nahiv) ve “fûrû’-ı erba’a’nın bir dalını (hat yani imlâ) içine alıyordu. Böylece toplam olarak dört dala ayrılıyordu. Bu sınıflandırma Türkçe dilbilgisinin ilk sınıflandırılmasıdır. Cevdet Paşa, ilm-i belâgat’a dahil olan “me’âni” ve “beyân” bilimlerini “Belâgat-ı Osmaniyye”de Türkçeye ilâve ederek, Türkçe yapılan bilimlerin sayısını altıya çıkarır. Böylece Arapçada bulunan on iki edebiyat biliminin altısını Türkçede kurmuş olur.

Kavâid-i Osmaniye: Cevdet Paşanın Osmanlıcanın sarf ve nahvini bir bilim olarak düşünüp yazdığı kitabın adıdır. İlk Türkçe dil bilgisi kitabı bu eserdir. Ancak kitabın adının aynı zamanda “Türkçe Dil bilgisi” bilimini ifade etmek için önerilen ilk addır.

kayd: Bir cümlede özne ve yüklemi açıklayıcı, tamamlayıcı her çeşit söz kayd adını alır.

kâzib kelâm: Yanlış, yalan söz.

kelâm: Kelâm, tam bir anlam veren cümledir. "Kelâm, bir nisbet-i tammeye delâlet eden cümledir."

CEVDET PAŞA.Meânî ve nahiv biliminde model alınan ve incelenen cümle tipi isim cümlesidir. Diğer cümle tipleri isim cümlesinin bir alt türü olarak düşünülür. "Mehmet kâtiptir." gibi bir isim cümlesi bu gelenekte üç parçaya ayrılır: "- Mehmet -kâtip -tir." Mantık biliminde "Mehmet" mevzu, "kâtip" mahmul, "-tir" rabıta adını alır. Meânî biliminde ise "Mehmet" müsnedün ileyh , "kâtip" müsnedün bih, "-tir" rabıta adını alır. Nahiv biliminde "Mehmet" müpteda, "kâtip" haber "-tir" rabıta adını alır. Kelâmcılara göre "Mehmet" mevsuf, "kâtip" sıfat "-tir" rabıta adını alır. (Günümüz dilbilgisinde "Mehmet" özne "kâtiptir" yüklem olarak adlandırılır; yüklem ayrıca "kâtip" ismi ile "tir" fiil unsurundan oluşur denir.) Meâni ve nahiv bilimlerine göre bir cümle, iki öge arasında kurulmuş bir ilişkidir. Bu ilişkiyi kuran ise fiildir. "Mehmet kâtiptir." cümlesinde özne olan "Mehmet"le "kâtip" sıfatı⁴ arasında bir ilişki kurulmuştur. Bu ilişkiye "isnâd" adı verilir. Kelâm, ses ve ahenk değeri itibariyle ikiye ayrılır: 1) Sert seslerden oluşan sözlere **kelâm-ı metîn** denir. 2) Yumuşak seslerden oluşan sözlere **kelâm-ı lâtif** denir. **Sözün sertliği yahut yumuşaklığı, his ve zevk ile fark edilebilir.**

kelâm-ı lâtif: Yumuşak kelimelerden yani "elfâz-ı rakîka"dan meydana gelen söze denir. İnsanı ferahlatan konular bu kelimelerle yazılabilir. Örn.: "Şemîm-i kâkülün almış nesîm gülşende/ Demiş ki sünbüle sende emanet olsun bû" Figânî.

kelâm-ı metîn: Sert kelimelerden (elfâz-ı cezele) meydana gelen söze denir. Bu sözler, sağlam bir ses yapısı oluşturur.

kelâm-ı müekked: Hal ve şartlara uyması için kuvvetlendirilmiş söz. Bkz.: Muktezâ-yı hâle mutabakat.

kelâmın belâgati: Sözün belâgati, sözün mevcut şartlara, bulunulan yere uygun bir tarzda söylenmesidir (muktezâ-yı hal). Sözün belîğ olması için ayrıca fesâhata da uygun olması gerekir, fesâhat bulunmayan sözde belâgat da bulunmaz. Yani belîğ söz, hem fasîh hem belîğ olmak zorundadır. Sonuç olarak belîğ sözün hem şekil hem muhteva yönünden iyi olması gerekmektedir. " Kelâmın belâgati, mukteza-yı hâle mutabakattır. yani makama münasip olan vechile tasvîr ve tertîb olunmasıdır." CEVDET PAŞA.

kelâmın fesahati: Sözün fasih olması için seçilen kelimeler fasih olmalı, ayrıca fasih kelimeler ard arda kullanılırken ses uyumuna dikkat etmeli, zor söylenen sesler bulunan kelimeleri yan yana kullanmamalıdır. Sözün fasih olması için ayrıca dil bilgisi kurallarına uygun olması, cümle öğelerinin yerli yerinde bulunması gerekir. Sözün fesahati, bu durumda dört şarta bağlıdır. 1) Doğru kelimeler seçilmelidir.2) Seçilen kelimeleri yan yana getirirken bir ahenk yaratması sağlanmalıdır. 3) Dil

⁴"kâtip" kelimesini Kelâmcılar sıfat olarak kabul ederler.

bilgisi kurallarına uygun olmalıdır. 4) Cümlenin ögeleri düzgün sıralanmalıdır.

"Eczası olan kelimeler fasîh olmakla berâber tenâfûr-ı kelîmâtta, za'f-ı telîften ve ta'kidden sâlim olmasıdır.

CEVDET PAŞA"

kelâmın ögeleri: (Kelâmın eczası) Tam bir cümlenin unsurları ikiye ayrılır: a) Asıl ögeler (Umde), b) Yardımcı ögeler (fazla). Özne ile yüklem asıl ögeler sayılır. Özne ile yüklem tamlayanları, sıfatları ile cümle tamamlayıcıları (mütemmimhat-ı cümle) yardımcı ögelerdir.

kelîmât-ı fasîha: Fasîh kelimeler. İki kısma ayrılır. 1) **elfâz-ı cezele:** Söylenişi sert kelimelerdir yani kalın ve sert ünlü ve ünsüzler taşıyan kelimelerdir. Örn.: celâdet, hitâbet, kaza, gadr gibi. 2) **elfâz-ı rakîka:** Yumuşak kelimeler. kulağa hoş gelen kelimelerdir. Örn.: serv-i nâz, nilüfer gibi. Kelimelerin sert yahut yumuşak olduğu, **his ve zevk** yardımıyla tayin edilir. Bu ayırım eski belâgatimizin üslup tasnifleri içinde yer almaktadır. Biçim ile içerik yani şekil ile muhteva arasında bir bağ bulunduğu inancına dayanır. Bu görüşe göre, söyleyişi yumuşak kelimeler (**elfâz-ı rakîka**) iyi ve yumuşak huylu kişilere benzer ve bu tarz kelimelerin gazel söylemeye, ricada bulunmaya, iltifat etmeye uygun düştüğü kabul edilir. Sert kelimeler (**elfâz-ı cezele**), ağır başlı, heybetli insanlara benzer ve savaş, azarlama, tehdit gibi konulara uygun olduğu kabul edilir. Bu ayırım, eski belâgatimizde temel üslup ayırımlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önemlisi, eski belâgatimiz şekil ile muhteva arasında sıkı bir ilişki bulunduğu teorisini benimsemektedir. Bu teori, teme uygun kelimeler seçilmesi gerekliliğini savunmaktadır. Gazel yazarların yumuşak kelimeler, kaside yazarların sert kelimeler kullandığı ileri sürülmektedir. Bu durumda gazel ile kasideyi birbirinden ayıran yeni bir kriter elde etmiş oluyoruz. Teorik olarak bu iki tür, kullandıkları kelimeler açısından iki farklı "seçme eksenine" sahip bulunmaktadır. Bu olgunun sonuçlarından bir diğeri , bu iki türün farklı ses ve ahenge sahip olmasıdır.

kelimenin fesâhati: Kelimede harf uyuşmazlığı bulunmaması, kelimenin kullanımda olmayan bir kelime olmaması ve genel kullanıma uygun olmasıdır."Kelimenin tenâfûr-ı hurûftan ve garabetten ve kıyasa muhalefetten sâlim olmasıdır. CEVDET PAŞA"

kesin önerme: Bir haber cümlesi ortaya koyan verici(söyleyen, yazar), bu haberin dış dünyada karşılığının bulunup bulunmadığı konusunda bir tavır belirler ve bunu cümlesine yansıtır: Verdiği mesaj ona göre ya vuku bulmuş bir olgudur, ya da vuku bulmamış bir olgudur. Verici, bu seçeneklerden birisini akıl yoluyla tercih ederse bir "**zan önermesi**" (kaziye-i zanniyye" ortaya koyar. Böyle bir durumda verici, bazı ipuçlarına dayanarak bir seçeneği tercih etmiş ama diğer seçeneği bütünüyle reddetmemiştir. Bundan dolayı, zan önermeleri, **nazarî önermelerdir** ancak delilleri kesin olmadığından kesin önermelerden sayılmazlar. Buna karşılık

seçeneklerden birisini kabul etmeyerek diğer seçeneği kesin olarak ifade ederse "**Kesin önerme**" (kaziye-i yakîniyye) ortaya koyar. Kesin önermeler, ya nazarîdir, ya da delile ihtiyaç göstermeden, sağ duyuyla kavranan apaçık önermelerdir. Bundan dolayı **a) Nazarî önermeler (kaziye-i nazariyye) b) Apaçık önermeler (kaziye-i Bedihiyye)** olmak üzere ikiye ayrılır.

kevnîyyet: Mecâz-ı Mürsel'in "alâka" çeşitlerindedir. Bir şeyi geçmiş hâlinin ismiyle adlandırmaktır. "Kör, artık görüyor." cümlesinde gözü iyileşen adam, geçmiş haline göre adlandırılmıştır. Bu, kevnîyyet alâkasıyla kurulmuş bir mecâz-ı mürseldir. Bir annenin kırk yaşındaki oğlu için "bizim çocuk" demesi, yine geçmiş halin ismiyle adlandırma örneğidir.

kıyasa muhalefet: Dilin normlarına uymamadır. Kelimenin dil kurallarına ve dili iyi bilenlerin kullanımına uymamasıdır. "Geldik" yerine "Geldik", "yazamaz" yerine "yazabilmez" denilmesi gibi. Kıyasa muhalefet hatalarından kurtulmak için sarf bilimini öğrenmek gerekir. "fenn-i sarf" terimidir.

kinâye: Bir sözün "**vaz'i**" olmayarak, bir alâkadan dolayı asıl manasının dışında bir manada kullanıldığı halde asıl anlamına yorulmasını engelleyecek bir ipucu "karîne" bulunmamasıdır. Yani bir sözün kinâyeli sayılması için: **a)** Bir alâkadan dolayı asıl anlamının dışında kullanılması, **b)** Bu yeni kullanımın "bilâ-vaz'i" olması yani toplum tarafından yapılmış bir adlandırma olmaması, **c)** Ortada sözün asıl anlamında yorulmasını engelleyecek bir ipucu "karîne" bulunmaması gerekir. Böyle bir söz, kendi anlamına alınmasını engelleyecek bir ipucu (karine) bulunması halinde ise "**mecaz**" adını alır.

kuruntu önermeleri (vehmiyyât yahut mevhumât): Yedinci derecede delil sayılır. Kuruntu gücünü kullanarak akılla araştırılan şeyleri (akliyyat) gözle görünür şeylere (mahsusât) kıyasla açıklama. Meselâ, "Her cismin mekânı vardır, öyleyse her mevcûdun mekânı vardır." hükmü gibi. Gelenbevî'ye göre vehmiyyât, bilinmeyeni bilinene kıyastan ibaret olan bir vehme ait hüküm olarak "cehliyât"tan sayılır.⁵

lafz-ı müsterek: Birden fazla hakikî anlamı olan söz demektir. Yüz kelimesinin "Çehre" ve "100 sayısı" olarak iki hakikî anlamı vardır. Bir kelime, bir ilişkiden dolayı, sözlük anlamı dışında ikinci bir hakiki anlama sahip olabilir. Bu şekilde ortaya çıkan yani yeni bir hakiki anlam kazanan kelimeye "menkul"denir. (Birçok terim bu yolla ortaya çıkar.) "Menkul" kelimeler, bir açıdan hakikat, bir açıdan mecaz olur: Meselâ "ateş" sözü (lafzı) sözlükte "yanan şey" manasına olduğu halde tıp terimi olarak "hararet"i ifade eder. "Ateş" kelimesi, "yanan şey" manasına kullanıldığında, sözlük anlamına göre "hakikat", tıp terimine göre "mecaz" olur.

⁵Bingöl, s.134.

"Ateş" kelimesi "hararet" manasına kullanıldığında tıp terimi olarak "hakikat", sözlük anlamına göre mecaz olur.

lügat: Edebiyat biliminin bir alt şubesi olan “Usûl-ı semâniye” yani “sekiz yöntem” bilimlerinden birisidir.

lâtif: Söylenişi yumuşak kelimelerle söylenmiş sözdür.

ma'rife: Belirli. zamirler, "ism-i işâret"ler, özel isimler belirlidir.

ma'tuf: Bağlanan Bir bağlaç öbeğinde birbirine bağlanan öğelerden ikincisi : "Halid ve Macid " Burada "Macid" ma'tuftur.

ma'tufun aleyh: Kendisine bağlanan. Bir bağlaç öbeğinde birbirine bağlanan öğelerden birincisi: "*Halid* ve Macid " Burada "*Halid*" ma'tufun aleyhtir.

mazhariyyet: Mecâz-ı Mürsel'in "alâka" çeşitlerindedir. Kelimenin hakikî anlamı ile mecazî anlamı arasında bir "kaynak yeri ve sonuç" ilişkisi bulunmasıdır. "Onun kolu uzundur." sözünde "kol" kuvvet ve kudretin kaynağı olduğundan mecazen "kuvvet ve kudret" anlamında kullanılmıştır. "kol" ile "kuvvet" arasındaki alâka bir "mazhariyet" alâkasıdır.

maznûnât: Beşinci derecede delil sayılır. Zan önermeleri. Bkz. zan önermeleri.

me'ânî: Edebiyat biliminin bir alt şubesi olan “Usûl-ı semâniye” yani “sekiz yöntem” bilimlerinden birisidir.

meânî-i evvel: 1) Birinci anlam. Bir haberin alıcıya yani dinleyicinin durumuna göre değiştirilmemiş haline bağlı anlam. Bkz.: Muktezâ-yı hâle mutabakat. 2) Beyan ilmince "hakikî anlam" (meânî-i hakîkiyye) birinci anlam (meânî-i evvel) kabul edilir ve teşbîh, kinâye ve mecazlarla ifade edilen anlamlar "ikinci anlam" (meânî-i sevânî) kabul edilir.

meânî-i sevânî: 1) İkinci anlam. Bir haberin alıcının durumuna göre değiştirilmiş halinden doğan anlam. Bkz.: Muktezâ-yı hâle mutabakat. 2) Beyan ilmince "hakikî anlam" (meânî-i hakîkiyye) birinci anlam (meânî-i evvel) kabul edilir ve teşbîh, kinâye ve mecazlarla ifade edilen anlamlar "ikinci anlam" (meânî-i sevânî) kabul edilir.

mecaz: Bir sözün, "**vaz'i**" **olmayarak**, bir alâkadan dolayı kendi anlamı dışında kullanılmasıdır. Bu durumda, sözün kendi anlamına alınmasını engelleyecek bir ipicu (**karine**) bulunur.

mecaz: Sözün asıl anlamının dışında bir anlama gelecek şekilde kullanılmasıdır.

mecaz-ı hazfî: İsim tamlamalarında tamlananın kaldırılıp tamlayanın onun yerine konulmasından doğan mecazlardır. Meselâ "Köy halkından sor." denecek yerde "Köyden sor." denildiğinde "mecaz-ı hazfî" ortaya çıkar. Ancak bir kimse harap ve terkedilmiş bir köy önünden geçerken bu köyün düşündürdüklerini ifade etmek için yanındaki arkadaşına " Şu köye sor bakalım, ahalisi ne oldu?" dese bu söz "mecaz-ı hazfî" olmaz, "teşhis" söz konusu olur.

mecaz-ı lügavî: Genel olarak **mecaz** sözüyle "mecaz-ı lügavî" kastedilir. Bir sözün,

"**vaz'i**" **olmayarak**, bir **alâka**dan dolayı kendi anlamı dışında kullanılmasıdır. Bu durumda, sözün kendi anlamına alınmasını engelleyecek bir ipicu (karine) bulunur. Mecaz, benzerlik alâkasına (müşabehet) dayanıyorsa "**istiare**" ve benzerlik dışında bir alâkaya dayanıyorsa "**mecaz-ı mürsel**" adını alır. "Mecaz-ı lügavî" tabiri "Mecaz-ı aklî"nin mukabilidir.

mecâz-ı mürsel'de alâka türleri: Mecâz-ı mürsel, bir sözün, "**vaz'i**" **olmayarak**, benzerlikten başka bir **alâka**dan dolayı kendi anlamı dışında kullanılmasıdır. Bu durumda, sözün kendi anlamına alınmasını engelleyecek bir ipicu (**karine**) bulunmalıdır. Benzerlik ilişkisinin dışında olan alâkalar şunlardır: **âliyyet, mazhariyyet, hulûl, sebebiyyet, cüz'iyet, umûm, ıtlak, kevniiyyet, evveliyyet.** (Bu kelimelere bk.). Bu alâkalar bazen benzerlik alâkası ile birlikte bulunur. Bunun için bir söz, bir yönden "mecâz-ı mürsel", bir yönden "istiâre" olabilir. Mürsel mecaz alâkalarını aşağıda bir tablo ile gösteriyoruz. (Bu tabloda mecâz-ı mürsel yüklenen kelimeye "**söylenen**" kelime, "**zıkr**" edilen kelime diyoruz. Bu kelimeyle kastedilen anlama "**kasdedilen**" diyoruz. Söylenen kelime ile kastedilen anlam arasındaki ilişkiye de "**alâka**" diyoruz.)

medh: "İnşa-yi gayr-ı talebî" yahut "inşâ-yi îkâî" türlerindedir. Örn.: "Ne güzel"

meşhur önermeler (meşhûrât) : İkinci derecede delil sayılır. Meşhur önermeler, herkes yahut bir topluluk tarafından kabul gören ve bundan dolayı ispata çalışılmayan önermelerdir. "Adalet iyidir.", "Zulüm kötüdür." gibi önermeler herkestarafından kabul edilen önermelerdir.

mevhûmât: Yedinci derecede delil sayılır. Kuruntu önemeleri. bkz. Kuruntu önermeleri.

mugalâta: Vehmiyyâtın bir türüdür. Konuşmacı kuruntu önermelerini bunlara inandığı için kullanıyorsa bu tip delillere "safсата" denir. Eğer konuşmacı kuruntu önermelerini sadece muhatabını yanıltmak için kullanıyorsa bu tip delillere "mugalâta" denir. Münükaşalarda mugalata yoluna sapılması tenkid edilmiştir, hoş karşılanmamıştır.

muhazarât : Edebiyat biliminin bir alt şubesi olan "Füru'-ı erba'a" yani "dört alt öbek" bilimlerinden birisidir.

muktezâ-yı hâl ü makam : **Hâl** ve **makam**ın gerekleri anlamına gelen bir sözdür. Belâgat biliminde, sözün konuşma anındaki hal ve şartlara uygun olarak söylenmesidir. Sözün yerine ve dinleyicisinin durumuna göre **yeniden düzenlenmesidir.** Buradaki **hal** yahut **makam** sözü açıklanması gereken bir terimdir: **Hâl**, sözün söylendiği zamana, **makam**, sözün söylendiği mekâna bağlı şartları ifade eder. Bununla birlikte bu iki terim çok zaman sözün söylendiği şartları ifade etmek için eşanlımlı imiş gibi kullanılabilir. Fasih söz, aynı zamanda hal ve şartlara uygun söylenirse belîg olur.

hâl: Belâgat fasih sözün konuşma anındaki **hal** ve şartlara uygun olarak söylenmesidir. **Hâl**, sözün söylendiği zamana, **makam**, sözün söylendiği mekâna bağlı şartları

ifade eder. Bununla birlikte bu iki terim çok zaman sözün söylendiği şartları ifade etmek için eşanlamlı imiş gibi kullanılabilir. Fasih bir söz, aynı zamanda hal ve şartlara uygun söylenirse belîg olur. **Hâlin** gerektirdiği duruma göre söz, pekiştirilmiş (te'kid), veciz (îcâz), uzun (itnâb) vb... söylenebilir. Bunların her biri hâlin gerektirdiği şartlara uyma (**muktezâ-yı hâle mutabakat**) örnekleridir.

makâm: Belâgat fasih sözün konuşma anındaki **hâl** ve şartlara uygun olarak söylenmesidir. **Hâl**, sözün söylendiği zamana, **makâm**, sözün söylendiği mekâna bağlı şartları ifade eder. Bununla birlikte bu iki terim çok zaman sözün söylendiği şartları ifade etmek için eşanlamlı imiş gibi kullanılabilir. Fasih bir söz, aynı zamanda hal ve şartlara uygun söylenirse belîg olur. **Makâmın** gerektirdiği duruma göre söz, pekiştirilmiş (te'kid), veciz (îcâz), uzun (itnâb) vb... söylenebilir. Bunların her biri hâlin gerektirdiği şartlara uyma (**muktezâ-yı hâle mutabakat**) örnekleridir.

muktezâ-yı hâle mutabakat: Bir bildirişim olgusunda üç temel unsur vardır: 1) Verici (Konuşan), 2) Alıcı (dinleyen), 3) Mesaj. Mesaj, konuşanın dinleyene vereceği asıl haberdur. Alıcının yani dinleyenin verilecek haber karşısında üç muhtemel durumu vardır: a) Alıcı, ya bu "haber"i bilmez. b) Ya bu "haber" konusunda şüpheleri vardır. c) Ya bu "haber"i bilir, fakat onu inkâr halindedir. Vericinin yani konuşanın vereceği bir "haber"i vardır. Hangi durumda olursa olsun alıcıya vereceği temel mesaj bu haberdur. Alıcı bu üç halden hangisinde olursa olsun vericinin onlara vereceği "temel" haber aynıdır. Meselâ bir din dersi hocasının vereceği temel haberin "İnsan öldükten sonra dirilecektir." cümlesi olduğunu düşünelim (Örnek Cevdet Paşa'dan alınmıştır). Bu cümlenin belli bir anlamı vardır. Bu anlama "**birinci anlam**" (**meânî-i evvel**) denir. Din dersi hocası, bu haberi henüz bu konuda bir fikri olmayan çocuklara verirken "İnsan öldükten sonra dirilecektir." demekle yetinir. Fakat bu konuyu bildiği halde inkâr eden birisine "İnsan öldükten sonra **elbette** dirilecektir." der. Haberin "**elbette**" sözüyle bu şekilde kuvvetlendirilmesine "te'kid" denir. Bu şekilde "te'kid"li söze "müekked" adı verilir. Cümleye "elbette" sözü ilâve edilince haber cümlesinin anlamında bir genişleme ortaya çıkar. Bu genişlemiş anlama "**ikinci anlam**" (**meânî-i sevânî**) adı verilir. Alıcı "inkâr" halinde olduğundan sözün bu hal ve şarta uygun hale getirilmesi gerekmiştir. İşte alıcının inkâr halinde bulunması bir "**hâl ve makam**"dır. Aynı şekilde alıcının meselâ anlayışlı yahut anlayışsız olması da birer **hâl ve makam**dır. Sözü uzatmak(itnab) ve kısa kesmek (icâz) de birer hâl ve makamdır. **Aynı konuyu ele alan sanatçıların birinin diğerine üstünlüğünü hal ve makama uygun söyleme dereceleri belirler.** Sözü hale uygun olarak söyleme kurallarını öğreten bilim "Fenn-i meânî"dir (Pragmatik!). Eski belâgatçilere göre güzel söz, "muktezâ-yı hâl"e uygun olan sözdür.

Güzel söz: Eski belâgatçilere göre güzel söz, “muktezâ-yı hâl”e uygun olan sözdür. En güzel söz, halin gerektirdiği şartlara “muktezâ-yı hâl” en çok uyan sözdür. Sözün en kötüsü halin gerektirdiği şartlara hiç uymayan sözdür. Eski belâgatçilerin sözü değerlendirmekte (tenkit, kritik) buldukları bu ölçüt, aslında ilgi çekici bir edebiyat teorisidir: Sözün bizatihi kendisine ait değeri “fesâhat”tedir, ancak bu bir ilk şarttır, onun asıl değeri ise şartlara uygun söylenmesindedir. Bu ise söz asıl ve büyük değerine “pragmatik”te, uygulama anına adaptasyonunda kavuşur demektir. Böyle olunca da ortaya günümüzde sözü hemen hemen hiç edilmeyen çok önemli bir “tenkid” kriteri çıkmaktadır: Söz, kullanıldığı anın şartlarına uyduğu ölçüde değerlidir. Belâgatçiler için kullanıldığı anın şartlarına uymayan söz, hayvan sesine denktir. Belâgatçilerimiz, bütün metinleri işte bu ölçüte göre sıralıyorlardı: Bu sıralamada Kur’an-ı Kerim’i en üst dereceye yerleştiriyorlar, belîğ olmayan yani kullanıldığı anın şartlarına uymayan sözü de en alt dereceye yerleştiriyorlardı. Diğer bütün metinleri de değerlerine göre bu sıralama çizgisine yerleştiriyorlardı. Divân şiirini ve nesrini daha doğru değerlendirebilmemiz için onların uydukları bu ölçütün daima göz önünde bulundurulması bizce zorunludur. İkinci olarak bu teori, günümüz tenkidi için de geçerli olacak değerdedir.

muktezâ-yı zâhir üzerine söz söylemek: İyi bir konuşmacı, dinleyicisinin zihninin verilecek haber karşısında üç halden birinde olduğunu daima göz önünde bulundurması gerekir: Dinleyici verilen haberi ya bilmeyen bir kişidir, ya bildiği halde mütereddid olan bir kişidir, ya da bildiği halde haberi inkâr eden bir kişidir. Konuşan bu üç durumda aynı haberi farklı şekilde ifade etmek zorundadır; bu belâgatın en önemli kuralı olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhatabın zihninde bildireceğimiz haberle ilgili hiçbir fikir yoksa; haber yalın olarak, olduğu gibi verilir: "Karadeniz yağışlı bir bölgedir." gibi. Muhatap haberi duymuş, ama onun hükmünü kabul etmekte mütereddid ise ve meselâ size "Karadeniz yağışlı mıdır?" diye soruyorsa ona kuvvetlendirmeli (te'kitli) bir cevap vermek gerekir: "Karadeniz çok yağışlı bir bölgedir." denir. Eğer muhatap bu hükmü inkâr eden birisi ise ona daha kuvvetlendirmeli bir şekilde cevap verilmeli ve "Elbette Karadeniz çok yağışlı bir bölgedir." denilmelidir. Muhatabın görünen (zâhir) bu üç haline göre söz üç şekilde söylenir. Birinci hal "**ibtidâî**", ikinci hal "**talebî**", üçüncü hal "**inkârî**" adını alır. İşte bu üç şekle göre söz söylemek "**muktezâ-yı zâhir üzerine söz söylemek**" adını alır. Ancak hal ve şartların gereği olarak bu temel şekiller, farklı amaçlar için kullanılarak farklı söz figürleri yaratılır: Meselâ, bilen bir bilmeyen, bilmeyen bir bilen gibi kabul edilir. Böylece yeni söz sanatları doğar.

muktezâ-yı zâhirin hilâfına irâd-ı kelâm eylemek: Görünen hale uygun olmayan söz söylemek demektir. Bazen belâgat gereği görünen hale uygun olmayan söz

söylenbilir. "iltifat" ve "tecrid" sanatlarıyla "kalb" sanatı buna örnektir. Meselâ bir kalb sanatı yaparak "Parmağımı yüzüğe geçirdim." diyecek yerde "Yüzüğü parmağıma geçirdim." deriz.

müekked: Hal ve şartlara uyması için kuvvetlendirilmiş (söz).

mürsel mecaz: Osm.: "Mecâz-ı mürsel". Bir sözün, "**vaz'i**" **olmayarak**, benzerlikten başka bir **alâkadan** dolayı kendi anlamı dışında kullanılmasıdır. Bu durumda, sözün kendi anlamına alınmasını engelleyecek bir ipucu (**karine**) bulunmalıdır. Benzerlik ilişkisinin dışında olan alâkalar şunlardır: **âliyyet, mazhariyyet, hulûl, sebebiyyet, cüz'iyet, umûm, ıtlak, kevnîyyet, evveliyyet** (Bu kelimelere bk.). Bu alâkalar bazen benzerlik alâkası ile birlikte bulunur. Bunun için bir söz, bir yönden "mecâz-ı mürsel", bir yönden "istiâre" olabilir.

mürtecel: Bir münasebet gözetilmeyerek bir manadan diğer manaya "naklen vaz olunan kelime"dir, yani bir kelimenin keyfi olarak kendi anlamından başka bir anlama tayin edilmesidir. Kelime yeni bir anlama tayin edildiğinden, yeni anlamı mecazî değil, hakikîdir. Bir münasebet gözetmeden çocuklara verilen isimler gibi: Çiçek, Tayfun. Vaz, alâka ve mürtecel dışında bir sözün kendi anlamı dışında kullanılması doğru değildir: Kitabı işaret ederek "Şu atı ver." dendiğinde böyle bir hal doğar. Galat sözler böyledir. Argo sözler, bunlardan ayrılır, çünkü onlar, bir ilişkiye dayanır.

müsâvât: Eşanl.: "münakkahîyyet". Belagat bilimi, ifadenin tamlığı, uzunluğu, kısalığında konusunda "İbâre-i mütearefe"leri temel birim olarak almıştır. Belâgate göre üç ifade yolu (turûk-ı ifâde) vardır: Anlatılmak istenilen şey, onun normal anlatımına göre ya eşit (müsâvât), ya noksan (îcâz) ya fazla (itnâb) ibare ile anlatılır. Halkın bir şeyi norma uygun ifadesi o şeyin anlatımının normal uzunluğu olarak kabul edilmiştir. Bir edib, halkın sözünü "mukteza-yı hal" gereği aynen, uzatıp kısaltmadan kullanırsa buna "**müsâvât**" denir.

müsned: Yüklem. Daha önce kullanılmış bir yüklem, tekrarlanmaz ve kaldırılır: Ör.: "-Bu mektubu kim yazdı? -Ali Bey". Bazen yüklem belli olduğu halde övmek için belirtilir: "Bu resmi işte bu çocuk yaptı!" denir. Bazen yüklem belli olduğu halde eylemi vurgulamak için tekrarlanır: Ör.: "-Sütü kim döktü? -Ben döktüm!." Yüklem genellikle "edat-ı ta'rif"siz kullanılır: "Ali şairdir." gibi. Ancak bazen izâfetle yahut vasıf ile tahsis olunur yani bir tamlamayla yahut bir sıfatla nitelenir: "Mehmet banka memurudur." yahut "Mehmet yetenekli bir kâiptir." gibi. Bazen belirsizlik edatı "edat-ı tenkîr" ile kullanılır: "Bu evi yapan bir ustadır." Yani "iki usta değildir" demektir. Belirsizlik edatı yüklemde bazen bildirme "tefhîm" için kullanılır: "Bu adam bir belâdır." cümlesinde "bir belâ", "büyük belâ" anlamında kullanılmıştır. Belirsizlik edatı yüklemde bazen küçültme "tasgîr" için kullanılır: "Bana yetecek olan bir sözüdür." cümlesinde "bir söz" "küçük bir söz" anlamında

kullanılmıştır. Bazen yüklem belirli olabilir: Bir nesnenin bilinen bir özelliği ile nesnenin bir başka cephesinin birleştirilmesi hadisesinde ortaya çıkar: Bir kişinin sadece ismini biliyorsak ve bir kişinin toplantıdan çıktığını görüyorsak bize " Ali Bey, bu çıkan adamdır" denilir. Buna karşılık bir kişinin çıktığını görüyor ama kim olduğunu bilmiyorsak bize "Bu çıkan adam, Ali Bey'dir." denir.

müsnedünileyh: Özne. Cümlelerin iki asıl öğesinden birincisi. Türkçede özne, kural olarak yüklemden önce gelir: "Ahmet kâtiptir." Ancak uygulamada önemli değişiklikler ve farklı problemler ortaya çıkar: 1) Bazen vurguyu yüklem çekmek için özne sona alınır: "Odur buna sebep.". 2) Vezin ve kafiyeye uymak için yüklemden sonraya alınır: "Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak." 3) Özne daha önce söz konusu olmuşsa kaldırılır: " -Ahmet Geldi mi?" diye sorulduğunda "-Geldi." denir. 4) Vakit kazanmak için özne söylenmeyebilir: Avcının arkadaşı "Tavşan karşıda." diyeceğine "karşıda." der. 5) Bazen özne ifade edilmek istenmez. Bu durumda "mechul kipi" kullanılır: "Haydutlar yakalandı.". 6) Yüklemde şahıs eki bulunduğundan bazen cümlede özne ayrıca ifade edilmez: "Geldim.". "Eğer 'ben geldim' diye özne belirtilirse bir anlam farkı doğar. 7) Özne genellikle belirlidir "ma'rife". Ör. "Ahmet geldi." Bazen belirsiz olur (nekre) "Bir bey geldi." Bazen belirlilik ve belirsizlik dışında bir cins isim "ism-i amm" olarak kullanılır: "İnsan gâfildir." Burada insan kelimesi belirlilik yahut belirsizlik dışında bütün insanlığı ifade eder. Bu durumda isimler, ya tümel, ya tikel, ya tekil haldedir. Tikel olduğunda ismin önüne "bazı" kelimesi getirilir: "Bazı insanlar". Bazen isim "her", "bütün" kelimeleriyle ihata edilir; buna "istiğrak" adı verilir, yani tümel hale getirilir. İki türlü tümelleme vardır: a) **Hakikî tümelleme (İstiğrâk-ı hakikî), b) Günlük tümelleme (İstiğrâk-ı örfî).** Hakikî tümelleme (İstiğrâk-ı hakikî), sözün sözlük anlamı gereği ifade ettiği nesnelere kümesidir. "Kitap" kelimesi belirli olmadığı zaman bütün kitaplar kümesini ifade eder. "Her insan ölümlüdür." sözü gibi. Günlük tümelleme (İstiğrâk-ı örfî), tümel bir ifadeden örfî göre anladığımız sınırlı tümellemedir: "Bu elması bütün kuyumculara gösterdim." diyen birisi dünyanın bütün kuyumcularını değil, bulunduğu beldenin kuyumcularını kasteder. Cins isminin önüne "o" getirilirse belirli, "bir" getirilirse belirsiz olur: "O bey", belirli, "Bir bey" belirsizdir. Cins ismi belirli bir isimle tamlama yaparsa belirli olur: "Ahmet Bey'in kâtibi" sözünde katip belirli bir isimdir. Cins ismi belirsiz bir isimle tamlama yaparsa "**tahsis**" adını alır : "Bir bakanın müdürü" sözünde "müdür", "**nekre-i muhassasa**" yani tahsis edilmiş bir belirsizdir. Karşılıklı konuşmada, bir konuşan bir dinleyen ve bir de kendisinden bahsedilen vardır. Bunlar "makam" adını alır. Bu makamların yerine özne olarak şahıs zamirleri kullanılır ve öznenin yerini zamirler alır. Konuşan "ben" ve "biz", dinleyen "sen" ve "siz" zamirleriyle ifade edilir. Kendisinden bahsedilen için "o ve

"onlar" zamirleri kullanılır. Ancak bunların kullanılabilmesi için daha önce söz konusu olmaları gerekir. Üçüncü şahıs, ayrıca işaret isimleriyle de (bu, şu, o) anlatılabilir. Bu durumda söz konusu olanın orada hazır bulunması gerekir. Üçüncü şahıs zamiri yerine özel isim ve cins isim de kullanılabilir. "iltifat" ve "tecrid" sanatlarıyla özne olan "ben", yerini ikinci ve üçüncü şahısla bırakabilir (Bu terimlere ve "üslûb-ı kelâm" terimine bakınız). Bu, görünen hale uymayan söz söyleme (muktezâ-yı zahirin hilâfına irâd-ı kelâm eylemek"adını alır .

mütekellim: Konuşan. Konuşanın amacı, dinleyene bir haberin "hükm"ünü yahut "lâzım"ını ifade etmektir. Yani konuşan ya söylediği cümlenin tasdik ettiği haberi verme amacındadır ya da bu haberi bildiğini karşısındakine bildirir. (Bkz.: haber, faide-i haber, lâzım-ı faide-i haber) Konuşanın sözü fazla (haşiv ve lâğiv) yahut noksan (kasır) söylememesi, dinleyicinin durumuna göre konuşması gereklidir. İyi bir konuşmacı, dinleyicisinin zihninin verilecek haber karşısında üç halden birinde olduğunu daima göz önünde bulundurması gerekir: Dinleyici verilen haberi ya bilmeyen bir kişidir, ya bildiği halde mütereddid olan bir kişidir, ya da bildiği halde haberi inkâr eden bir kişidir. Konuşan bu üç durumda aynı haberi farklı şekilde ifade etmek zorundadır; bu belâğatin en önemli kuralı olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhatapın zihninde bildireceğimiz haberle ilgili hiçbir fikir yoksa; haber yalın olarak, olduğu gibi verilir: "Karadeniz yağışlı bir bölgedir." gibi. Muhatap haberi duymuş, ama onun hükmünü kabul etmekte mütereddid ise ve meselâ size "Karadeniz yağışlı mıdır?" diye soruyorsa ona kuvvetlendirmeli (te'kitli) bir cevap vermek gerekir: "Karadeniz çok yağışlı bir bölgedir." denir. Eğer muhatap bu hükmü inkâr eden birisi ise ona daha kuvvetlendirmeli bir şekilde cevap verilmeli ve "Elbette Karadeniz çok yağışlı bir bölgedir." denilmelidir. Muhatapın görünen (zâhir) bu üç haline göre söz üç şekilde söylenir. Birinci hal "**ibtidâî**", ikinci hal "**talebî**", üçüncü hal "**inkârî**" adını alır. İşte bu üç şekle göre söz söylemek "**muktezâ-yı zâhir üzerine söz söylemek**" adını alır. Ancak hal ve şartların gereği olarak bu temel şekiller, farklı amaçlar için kullanılarak farklı söz figürleri yaratılır: Meselâ, bilen bilmeyen, bilmeyen bilen gibi kabul edilir.

mütekellimin belâğati: Konuşanın güzel, **beliğ** söz söyleme yeteneğidir.

mütekellimin fesahati: Konuşanın fasih kelimelerle amacını anlatabilme gücüdür. Uygun kelimeyi seçme, kelimeleri uygun bir şekilde biri birine bağlama gücüdür.

mütekellim-i fasih: Fasih ve başarılı bir konuşmacı, önce fasih, doğru kelimeleri arar, bulur ve seçer, sonra onları uygun bir tarzda sıralar. Kelimeleri seçme işi de onları uyumlu bir şekilde sıralama işi de oldukça önemlidir. Seçkin kelimeler uyum içinde sıralanmazsa iyi bir sonuç alınamaz.

nahv: Edebiyat biliminin bir alt şubesi olan "Usûl-ı semâniye" yani "sekiz

yöntem” bilimlerinden birisidir.

naklî delil: Delil başka birisinin sözünü hikâye etmeye dayanıyorsa bu adı alır.

nazarî önermeler: (kaziye-i nazariyye) Kesin önermelerin iki dalından birisidir. Nazariye, aklın bir delîl ile onayladığı önermelerdir. İki tip nazariye vardır: **a)** Delillerin öncülleri, kesin (yakîniyyât) ise önerme, nazarî önermedir. **b)** Delillerin öncülleri kesin değilse zan önermesidir. Ör.: "Bir üçgenin iç açıları toplamı, iki dik üçgene eşittir" önermesi nazarîdir, Bu önermenin ispatında kullanılan öncüllerin hepsi kesin olduğundan bu önerme de kesin bir önermedir (kaziye-i yakîniyye) Buna karşılık gece karanlıkta dolaşan bir şahıs hakkında "Bu adam hırsızdır, zira gece karanlıkta dolaşıyor, böyle karanlıkta dolaşan birisi hırsızdır." denildiğinde akıl, o şahsın hırsız olduğunu kabul ederse de, önemli bir işi olan başka birisi de olabileceğini kabul eder. Bu önermede kabul edilen delil bir zandır. Önerme de bir zan önermesidir.

nekre: Belirsiz

nida: Birisine seslenmedir. Seslenmek, "hey, ey, Ahmet!" demek bir nevi soru yöneltme olarak değerlendirilmiş ve bundan dolayı nidalar "İnşa-yi talebî" çeşitlerinden sayılmıştır.

nisbet: Meâni ve nahiv bilimlerine göre bir cümle, iki öge arasında kurulmuş bir ilişkidir. Bu ilişkiyi kuran ise fiildir. "Mehmet kâtiptir." cümlesinde özne olan "Mehmet"le "kâtip" sıfatı⁶ arasında bir ilişki kurulmuştur. Bu ilişkiye "nisbet" adı verilir. cümlede kurulan bu ilişki, nesnelere dünyasındaki bir olguya uygun olabiliyor, ya da uygun olamıyorsa söylenen söz bir **haber**dir. Böyle bir cümleye de "**haber cümlesi**" denir. Meselâ "Öğretmen okuldadır" cümlesi bir haberdir. Bu cümle kurduğu ilişkinin dış dünyada, hariçte uygulanabileceği bir olgu vardır. Bu cümle belirli şartlarda kullanıldığında öğretmen gerçekten okulda ise bu söz nesnelere dünyasındaki bir olguya uygundur, öğretmen okulda değil ise uygun değildir. Bu belirleme anlamsız görülebilir. Aslında cümle tiplerinin iki temel sınıfı bu tespitle biri birinden ayrılır: Haber cümlesi, **nesneye uygun düşen veya düşmeyen** cümledir. Eğer cümle ortaya koyduğu ilişkinin dış dünyada bir karşılığı, nisbeti yoksa böyle cümlelere dilek cümlesi yahut **inşa cümlesi** (cümle-i inşaîyye) denir. İnşa cümleleri, dilek kipindeki fiillerle kurulan cümlelerdir. "Gelseydi" ve "Gelsin" yüklemeleri dış dünyadaki bir olguyu değil, söyleyenin istek ve dileklerini dile getirir. Günümüzde halâ kullanılmakta olan "haber kipleri" ve "dilek kipleri" ayrımı "nisbet" ilkesine (prensip) göre yapılmıştır. Haber kipleri bazen dilek kipi olarak kullanılır. Evini satan bir adam sattıktan sonra bu satışı hikâye ederken "Sattım" dediğinde fiil, haber kipinde kullanılmıştır. Fakat evi satma anında satma isteğini ortaya koyup "Sattım!" dediğinde bir akd, bir istek söz konusudur,

⁶"kâtip" kelimesi Kelâmcılara göre sıfattır.

dolayısıyla bu kullanımda fiil, dilek kipindedir. "Sattım!" sözünün dış dünyada bir karşılığı vardır ancak bu karşılık, bu sözden sonra ortaya çıkmıştır, ondan önce yoktur. Sözün iki ögesi arasında kurulan ilişkinin dış dünyada bir karşılığı varsa o söze "doğru" (sadık), bir karşılığı yoksa "yanlış" (kâzib) denir. Bundan dolayı haber, doğru ve yanlış olabilen söz diye tanımlanır. Bir haber cümlesi ortaya koyan verici (söyleyen, yazan), bu haberin dış dünyada karşılığının bulunup bulunmadığı konusunda bir tavır belirler ve bunu cümlesine yansıtır: Verdiği mesaj ona göre ya vuku bulmuş bir olgudur, ya da vuku bulmamış bir olgudur. Verici, bu seçeneklerden birisini akıl yoluyla tercih ederse bir "**zan önermesi**" (kaziye-i zaniyye" ortaya koyar. Böyle bir durumda verici, bazı ipuçlarına dayanarak bir seçeneği tercih etmiş ama diğer seçeneği bütünüyle reddetmemiştir. Bundan dolayı, zan önermeleri, **nazarî önermelerdir** ancak delilleri kesin olmadığından kesin önermelerden sayılmazlar. Buna karşılık seçeneklerden birisini kabul etmeyerek diğer seçeneği kesin olarak ifade ederse "**Kesin önerme**" (kaziye-i yakîniyye) ortaya koyar. Kesin önermeler, ya nazarîdir, ya da delile ihtiyaç göstermeden, sağ duyuyla kavranan apaçık önermelerdir. Bundan dolayı **a) Nazarî önermeler (kaziye-i nazariyye) b) Apaçık önermeler (kaziye-i Bedihiyye)** olmak üzere ikiye ayrılır.

rekâket: "Selâset" in zıddıdır. Sözün gevşek bir dizilişte olması, cümle unsurlarının yerli yerinde olmamasıdır.

rekîk: Sözün olumsuz niteliklerinden birisidir. Sözün dil kurallarına aykırı, kusurlu söylenmesi. Örn.: "Pazara gittim" yerine "Gittim pazara" denilmesi bir ifade kusurudur, dolayısıyla bu örnek, rekîktir.

sâdık kelâm: Doğru söz.

safsata: Vehmiyyâtın bir türüdür. Konuşmacı kuruntu önermelerini bunlara inandığı için kullanıyorsa bu tip delillere "safsata" denir. Safsata katmerli cahillik "cehl-i mürekkeb" sayıldığından konuşmacının ondan sakınması gerekir.

sanâyi-i bedî'iyye: Seci ve cinas gibi belîğ sözleri süsleyen sanatlara verilen ad.

sarf: Edebiyat biliminin bir alt şubesi olan "Usûl-ı semâniye" yani "sekiz yöntem" bilimlerinden birisidir.

sebebiyyet: Mecâz-ı Mürsel'in "alâka" çeşitlerindedir. Hakikî ve mecazî manâlardan birinin diğerinin sebebi olmasıdır. Sonucu söyleyerek sebebi kasetme, sebebi söyleyerek sonucu kasetme "sebebiyyet" alâkasına dayanır. "Bereket yağıyor." sözünde "bereket" sonuç, "yağmur" ise sebeptir. Burada "sonuç"la "sebebiyyet" ifade edilmiştir. "Bir muharrir yazılarıyla geçinir." sözündeki "yazı" ile yazılardan elde edilen "para" arasında bir sebep-sonuç ilişkisi vardır. Burada sonuç, sebep söylenerek ifade edilmiştir.

selâset: Sözün kolay söylenir ve akıcı olmasıdır. Kelimeler birbirine ne kadar uygun olursa

sözün “selâset”i o kadar fazla olur. Örn.: “**O gül endâm bir al şâle bürüsün yürüsün / Ucu gönlüm gibi ardınca sürünsün yürüsün**” "Selâset, kelâmın lisan üzre suhûlet ile cereyan edişidir." CEVDET PAŞA. Selâset, hem sert kelimelerle hem yumuşak kelimelerle elde edilebilir, yani selis bir söz “metin” olabileceği gibi “lâtif” de olabilir. Bu., selis sözün hem “Elfâz-ı cezele” ile hem “elfâz-ı rakıka” ile elde edilebileceği manasına gelmektedir. Cevdet Paşa, Fehim Efendi'nin “ **Kesret-i hırs ü emel, hâtır-ı pirândadır / Mâr u mûrun yuvası hâne-i virândadır.**” beytini hem selis, hem metin bulur. Âgâh'ın “ Ne sîşeyim, sebû-yı meyim, ne âyine / Düşer mi seng-i melâmetten ihtirâz bana” beytini de hem **selis** hem **lâtif** bulur. Selâset, manâ ile değil, lâfız ile ilgili bir olgudur.

Selis: Kolay söylenen ve akıcı olan sözün niteliği. Bu terim, sözün ve ifadenin sıfatı ve niteliği olarak kullanılır: Akıcı olan söze selis denir.

sezgilere bağlı önermeler (hadsıyyât): Bazı gözlemlere dayanan, sezgi ile birden kavranan önermelerdir. Zihin onları gizli bir kıyasla ve kesinlikle kavrar. Örn.: "Ay ışığını Güneş'ten alır." önermesi sezgilere bağlı bir önermedir.

sıfat: bkz. tavsif.

sigâ-i ihbâriye: Bildirme kipi (indicatif).

sigâ-i iltizâmiyye: istek kipi (optatif-subjonctif).

sigâ-i inşâiyye: dilek kipleri(subjonctif).

sigâ-i rabtiyye: ulaç, bağ-fiil (gérondif).

sigâ-i şartiyye: şart kipi. "Gelirse söylerim."

şahitlere bağlı önermeler (mütevâtirât) : Hepsinin yalan söylemesi mümkün olmayan çok sayıdaki insanın şahitliğine dayanılarak doğru kabul edilen önermelerdir. Örn.: İstanbul ve bağdat'ı görmeden mevcut olduklarını tasdik etme gibi.

şibh-i temâsül: Benzerimsi. Yarı benzeyiş ilişkisidir. "Cihet-i camia" ilişkisi türlerindedir. Beyaz ve sarı aslında ayrı, mukabil renklerdir, bununla birlikte aralarında "temâsül"e benzer bir ilişki vardır. Ay ve Güneş arasındaki benzerlik, Zühre ve Müşteri gezegenleri arasındaki benzerlikten daha zayıf bir benzerliktir. Bundan dolayı Ay ve Güneş benzer varlıklar değil, benzerimsi varlıklardır. Çağımızda Anlam ilişkilerinde bu olgu "**benzerlik ilişkisi**" olarak tanımlanır.

şiiir: Ma'kulâtтан değildir, menkûlattandır. (Namık Kemal)

şiiir: Şiiir tarzını seçen Konuşmacının amacı, söz kuvvetiyle alıcıyı isteklendirmek yahut nefret ettirmektir. Bu amaca ulaşmak için hatip hayâlî önermeler (muhayyelât) kullanır. "Şarap, akıcı bir yakut, bal iğrenç bir kusmuktur." sözü gibi. Bu tarz önermelere mantıkçılar manzum da olsa mensur da olsa "şiiir" adını verir. Dilciler ise sadece vezinli ve kafiyeli söze "şiiir" der; hayâlî önermelere dayanan ama vezinli ve kafiyeli olmayan sözlere de nesir adını verirler. Böyle hayâlî önermelerden oluşan nesirlerde genellikle seci ve cinas gibi edebî sanatlar

kullanılır.

tahsis: Cins ismi belirsiz bir isimle tamlama yaparsa "**tahsis**" adını alır : "Bir bakanın müdürü" sözünde "müdür", "**nekre-i muhassasa**" yani tahsis edilmiş bir belirsizdir.

tahsis: Sıfatın kullanımında amaç bazen sadece "tahsis"tir, yani ayırdetmedir. "Büyük çanta", "Kitapçı Ahmet Efendi" sözlerinde sıfatın amacı özneyi aynı adı taşıyan diğerlerinden ayırmaktır.

ta'kîd: Söz dizimi hatalarından dolayı cümlenin anlamının anlaşılmasındadır.

ta'kîd-i lâfzî: Cümlenin öğelerinin söz dizimi yönünden yerli yerinde olmamasından doğan ve anlamayı dahi engelleyen anlatım bozukluğudur. "**Za'f-ı te'lif**" ile "**ta'kid**" arasında tek fark vardır: Birincisinde anlatım bozuk olduğu halde cümlenin anlamı anlaşılır, ikincisinde anlatımın bozukluğunun aşırılığından anlam da anlaşılabilir. Bundan dolayı "**ta'kid**" şiirde de nesirde de hoş karşılanmaz. Ta'kid-i lafzî hatalarından kurtulmak için nahiv kurallarına dikkat etmek gerekir. "Fenn-i nahv" terimidir.

ta'kîd-i ma'nevî: Bazen söyleyenin mecâzî bir anlam verdiği bir cümledeki mecazî anlamı dinleyenler kavrayamaz. Buna **ta'kîd-i ma'nevî** denir. Dinleyicinin hakikî manadan kastedilen mecazî manaya yahut yapılan kinayeye intikal edememesidir. Bunun sebebi, mecazın çok uzak alakalar üzerine kurulmuş, başarısız bir mecaz yahut kinaye olmasıdır. Kastedilen mecaz anlamını aktaramayan bu cümlelerde "ta'kîd-i ma'nevî" denilen anlatım kusuru vardır denir. Meselâ "**Dergeh-i lutfuna gelmem zira / Seni her dem görebilmek dilerim**" beytini ilk okuyuşta anlamak mümkün değildir. Çünkü şair hem yanına gelmem, hem de seni daima görmek istiyorum demektedir. Aslında söylemek istediği ise şudur: Hep yanında kalayım ki tekrar tekrar yanına gelme, dolayısıyla zaman zaman senden uzak kalma zorunda kalmayayım. Beyitten bu ikinci manaya ulaşma ancak uzun bir düşünmeden sonra mümkündür. Ta'kid-i manevi hatalarından kurtulmak için ilm-i beyânî bilmek gerekir. "ilm-i beyan" terimidir.

taleb-i tasavvur: Yükleme dışındakileri anlama sorusu. bkz. istifham.

taleb-i tasdik: Yükleme anlama sorusu. bkz. istifham.

talebî: Konuşucuya nazaran dinleyicinin üç halinden birisidir: Dinleyici konuşucunun vereceği haberi biliyor, ancak onu tereddütle karşılıyorsa bu hale "talebî" denir. Bkz. mütekellim.

tatvîl: Edib, sözü "ibare-i mütearefe"den daha fazla sözle söylese ve bu fazlalığın anlama katkısı varsa "itnâb" adını alır ve ediplerce başarılı bir anlatım sayılır. Eğer ilâve edilen sözler faydasızsa "**tatvîl**" adını alır ve ediplerce başarısız bir ifade sayılır.

tavsif: Öznenin tavsifi yani bir sıfatla nitelenmesi: 1) Amaç bazen sadece "tahsis"tir, yani ayırdetmedir. "Büyük çanta", "Kitapçı Ahmet Efendi" sözlerinde sıfatın amacı

özneyi aynı adı taşıyan diğerlerinden ayırmaktır. 2) Amaç bazen anlamı açıklamaktır: "Genişlik, uzunluk ve yüksekliğe sahip olan cisim" 3) Amaç bazen özneyi yüceltme yahut küçümsemedir: " Akıllı adam", "Zavallı yolcu". Sıfatlar iki türe ayrılır: 1) Nesneyle ilgili sıfatlar (vasf-ı zâtî): "cahil adam" sözünde cahillik, öznenin bir niteliğidir. sıfat fiiller de bu gruptandır: Yazılan mektup", "düşen çocuk" 2) Sebebe bağlı sıfatlar. Bunlar nesnenin kendi sıfatı değildir, itibârî sıfatlardır. Bunlar da iki sınıfa ayrılırlar: a) Bir nesneyi, parçasının niteliğiyle nitelme: "kuyruğu kesik köpek", "saçı uzun çocuk" gibi. b) Bir nesneyi alabileceği fiillerden birisiyle vasıflandırma: "bildiğim çocuk", "gördüğüm adam", "kitap verdiğim öğrenci" sıfat alan özneyi belirsiz kılmak için sıfatın önüne "bir" belirsizlik edatı getirilir: "bir güzel at" Sıfat vurgulanmak istenirse edat araya sokulur: "Güzel bir at".

teaccüp: "İnşa-yi gayr-ı talebî" yahut "inşâ-yi îkaî" türlerindedir. Teaccüp, birşey hakkında hayret göstermektir. Örn.: "Ne acayip adam" sözü gibi.

tecrîd: Vericinin yani konuşanın kendisini ikinci yahut üçüncü şahıs yerine koyarak ona hitab etmesidir. Örn.: "Neden oldun bu kadar ye's ile nâlân gönül, Yok mu âlemde senin derdine dermân gönül". Bu, görünen hale uymayan söz söyleme (muktezâ-yı zahirin hilâfına irâd-ı kelâm eylemek"adını alır .

tefhîm: Bildirme.

tefsîr: Bir nesneyi ifade eden işaretin önünde bulunan ve onu tefsîr eden sözlerdir." Gelecek olan sadık bir dost yani Mehmet'tir." cümlesinde "sadık bir dost" sözü tefsîrdir. "Apposition" ise gramatikal bağlaç kullanmadan yapılan bir açıklama, bir yeni adlandırmadır.

tekarün-i fi'l-hayâl: Kelimelerin çağrışım yakınlığı. "Cihet-i camia" ilişkisi türlerindedir. Bir kelimenin, hemen akla getirdiği diğer kelimelerle ilişkisidir. Meselâ okul kelimesi, hatırmıza hemen öğrenci, öğretmen, ders kelimelerini getirir. Okul kelimesiyle öğrenci kelimesi arasında bir çağrışım ilişkisi vardır. Çağımızda Anlam ilişkilerinde bu olgu "**bitişiklik ilişkisi**" olarak tanımlanır.

te'kîd: Pekiştirme, kuvvetlendirme.

te'kîd-i lâfzî: Aynı sözün tekrarına denir.

te'kîd-i manevî: Söylenişi başka, mânâsı müşterek olan kelime, sinonim.

te'kîd-ül-medh bimâ yüşbîh-üz-zemm: Birini zemmeder surette methetme.

te'kîd-üz-zemm bimâ yüşbîh-ül-medh: birini medheder surette zemmetme.

temâsül: "Benzeyiş. Benzer ve eş olan şeylerin ilişkisi. "Cihet-i camia" ilişkisi türlerindedir. Meselâ Zühre ve Müşteri gezegenleri arasında "temâsül" vardır denir. Çağımızda Anlam ilişkilerinde bu olgu "**benzerlik ilişkisi**" olarak tanımlanır.

temennâ: Bir şeyi arzu etmek ve gerçekleşmesini istemektir. İstenen şeye "mütemennâ"

denir. Bu, gerçekleşebilir yahut hayalî birşey olabilir. "Temennî" inşa-i talebî" çeşitlerindedir. Türkçede "n'olurdu" ve "olsa", "keşki" kelimeleriyle ifade edilir. Temennî, geçmiş ve gelecek zamanlarla ifade edilebilir. Temennî olarak geçmiş zaman için "rivâyet-i fi'l-i iltizâmî" (yapaymışım) ve hikâye-i fi'l-i iltizâmî (yapaydım) ve gelecek için "fi'l-i iltizâmî-i şartî" (gitsem) kullanılır. "Fi'l-i iltizâmî-i şartî" söyleniş şartlarına bağlı olarak "temennî" yahut "tereccî" haline girer: "Ali gelse de şu düğünde bulunsa." bir temennidir. "Vapur gelse de Ali düğüne yetişse" denilirse "tereccî" olur.

tenâfür-i hurûf: Kelimede telâffuzu güçleştiren seslerin çokluğundan doğan harf uyuşmazlığı, söyleme güçlüğü, Ör.: "Perspektif", "işsiz güçsüz". Bu sözleri ard arda doğru olarak söylemek çok güçtür. Tenâfür-i hurûf, dil zevki ve hislerle kavranabilir.

tenâfür-i kelimât: Ard arda gelen kelimelerin ses yönünden biri biriyle uyuşmamasından doğan ahenksizlik.. Ör.: "Aşçı aş pişti mi?", "Kara kuru karı" Tenâfür-i kelimât, dil zevki ve hislerle kavranabilir.

terecci: "İnşa-yi gayr-ı talebî" yahut "inşâ-yi îkâî" türlerindedir. "Tereccî" ummak manasınadır, Türkçede "umarım ki", "ola ki", "şayet ki" sözleriyle ifade edilir. Ör.: "Umarım ki bu hasta iyileşir." denir. Aynı anlamda "inşallah sözü de kullanılır. Gerçekleşmesi muhakkak olan şey için "Tereccî" kullanılmaz. " İnşallah bu sabah güneş doğar." denmez. Olması beklenen şey, korkulan bir şey ise "**işfak**" adını alır. Ör.: "Korkarım ki bu hasta ölür." demek gibi. Tereccî ve işfak, "inşâ-yı îkâî"dir ve gelecekle ilgilidir, buna karşılık temennî, "inşa-yi talebî"dir ve geçmiş ve gelecek için kullanılabilir. Temennî olarak geçmiş zaman için "rivâyet-i fi'l-i iltizâmî (yapaymışım) ve hikâye-i fi'l-i iltizâmî (yapaydım) ve gelecek için "fi'l-i iltizâmî-i şartî" (gitsem) kullanılır. "Fi'l-i iltizâmî-i şartî" söyleniş şartlarına bağlı olarak "temennî" yahut "tereccî" haline girer: "Ali gelse de şu düğünde bulunsa." bir temennidir. "Vapur gelse de Ali düğüne yetişse" denilirse "tereccî" olur.

terkîb: Söz öbeklerine terkip denilir. Terkipler, noksan terkipler (terkîb-i nâkıs) ve tam terkipler (terkîb-i tam) olarak iki kısma ayrılır. İsim ve sıfat tamlamaları gibi hüküm bildirmeyen söz parçacıkları noksan terkiptir. Tam terkipler kelâm adını alır, bunlara cümle de denir, tam bir hüküm bildirirler. Kelâm ile cümle arasında bir fark vardır: Her kelâm bir cümledir, ancak her cümle bir kelâm değildir. Bunun manası şudur: Bir cümle anlatılmak isteneni tam olarak anlatıyorsa o hem cümle hem kelamdır; bir cümle "ki"li cümlelerin ilk yarısında olduğu gibi bir kelâmın ilk yarısını teşkil ediyorsa sadece cümledir. (Belâgatte bugün cümlecik diye bildiğimiz unsurlar cümle adını alıyordu. Terimin bugünkü anlamı ile

örtüşmediğini göz önünde bulundurmak gerekir.) meselâ "Adalet güzeldir." terkîbi hem kelâm hem cümledir. Fakat "O kadar üşüdüm ki elim kalem tutmuyor." terkîbi iki cümle içeren bir kelâmdır. Zarf cümlecikleri de (cümle-i haliye) kelâm sayılmaz.

teşbîh: Bir şeyin çok belirgin olan bir vasfıyla diğer bir şeyin ortak ve benzer bir vasfını karşılaştırmaktır. "Mehmet aslan gibi kuvvetlidir." teşbîhinde "aslan"ın çok belirgin olan vasfı "kuvvet"tir. Bu benzetmeyle Mehmet'in "kuvvet" vasfının aslanın kuvvet vasfıyla ortak ve benzer olduğu iddia edilmektedir. Karşılaştırılan iki şeye **teşbîhin tarafları** "tarafeyn" denilir. Aslan ve Mehmet, yukarıdaki teşbihin taraflarıdır. Bunlardan birincisine **kendisine benzetilen** (müşebbehün bih) ikincisine **benzetilen** (müşebbeh) denir. Kuvvet, aslanın bilinen ve belirgin bir vasfıdır. Mehmet kuvvette aslandan daha zayıftır. Teşbihte vasfı daha belirgin olan "kendisine benzetilen" olarak, daha zayıf olan "benzetilen" olarak kullanılır. Teşbihin taraflarında ortak olan vasma **benzetme yönü** "vech-i şebeh, vech-i teşbîh" denir. Teşbihte benzetme ilgisini kuran edata, **benzetme edatı** (edat-ı teşbîh) denir. "Gibi, sanki, güyâ...Türkçede kullanılan başlıca benzetme edatlarıdır. (Tablo) Teşbihte teşbîhin iki tarafının da bulunması şarttır; birisi gizlenirse "istiâre" olur. Ancak önceden verilen bir ipucuna (karine)ye dayanarak bir taraf kaldırılırsa (hazf) söylenmiş gibi kabul edileceğinden yine teşbîh sayılır: "-Mehmet nasıl? -Aslan gibi." diyalogundaki ikinci cümle "Mehmet aslan gibidir." demek olduğu için teşbîh sayılır, istiare sayılmaz. Benzetme yönü zikir edilirse yani söylenirse bu teşbîhe **"teşbîh-i mufassal"** denir; söylenmezse **"teşbîh-i mücmel"** adını alır. Söylenmemesinin yararı, mübalâğalı bir ifade yaratmasıdır. Meselâ "Mehmet aslan gibidir." cümlesi, "Mehmet, aslan gibi kuvvetlidir." cümlesinden daha mübalâğalıdır. "Teşbîh-i mücmel" in benzetme yönü yukarıdaki örnekte olduğu gibi, bazen çok açık olarak bellidir ve onu derhal herkes anlar. "Mehmet aslan gibidir." denildiğinde benzetme yönünün "kuvvet" olduğu kolayca anlaşılır. Bazen benzetme yönü gizlidir, onu ancak kültürlü olanlar anlar: "Kıldı meftûn nigeihin dilleri Harut misâl/ Etmeden gamzelerin fitneye âgâz henüz." beytinde Harut'un büyü ve sihir yapan bir melek olduğu bilinirse benzetme yönünün "büyülemek" olduğu anlaşılır. "Gamzelerin henüz ortalığı karıştırmadan bakışların gönülleri Harut gibi büyüleyerek kendisine bağladı." Teşbîh-i mücmeli oluşturan teşbihin taraflarından birisinde benzetme yönünü gösteren bir vasfı ifade edilir: "Akıbet gönlüm esîr ettin o gîsûlarla sen/ Hey ne câdûsun ki âteş bağladım mûlarla sen" beytinde sevgilinin ateş gibi olan gönlü saçlarıyla kendisine bağlaması, cadının olağan üstü işler yapmasıyla mukayese edilmiştir. Dolayısıyla "olağan üstü işler yapma" benzetme yönüdür ve bu yön, "ateş gibi olan gönlü saçlarla bağlamak" vasfı ile ifade edilmiştir. Bu beyitte "Cadı

nasıl saçlarla ateşi bağlayabiliyorsa sen de güzel saçlarınla ateş gibi olan gönlümü bağladın" denilmek istenmektedir. Teşbihin tarafları, benzetme yönü itibarıyla eşit halde ise "**Teşâbüh**" ve "**Tesâvî**" adını alır: "Bilmez oldum sâkiyâ derd-i firâk-ı yâr ile/ Mey midir bu yâ sirişk-i çeşm-i giryânım mıdır" beytinde benzetme yönü "kırmızılık"tır. Bu benzetmede kendisine benzetilen ile benzetilenin "kırmızılık"ı birbirine eşit kılınmıştır. "Ne büyüsun ki kanın kurtarıyor tevhîdi/Bedr'in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi" mısraında da Çanakkale şehitlerinin şanı ile Bedir savaşı şehitlerinin şanı eşit kılındığından "teşâbüh" sanatı vardır. Teşbihte normal olarak benzetme yönü itibarıyla zayıf olan kuvvetli olana, meşhur olmayan, meşhur olana benzetilir: Kuvvet yönünden insanın arslana benzetilmesinde olduğu gibi. Bazen, mübalağa için kuvvetli olan zayıf olana benzetilir; yeni bir iddia ortaya atılır. Buna "**Teşbih-i maktûb**" denir. Meselâ "Anber-âmîz eser nesîm-i sabâ/ Acabâ yâr kâkülün mü tarar" beytinde anber kokusu, sevgilinin saçlarının kokusuna benzetilmiştir. Teşbihin taraflarının benzetme yönü ile ilgisi, ya tahkikîdir, ya da hayâlîdir. Yani benzerlik ya gözlemlenebilir bir benzerliktir ya da hayâl edilmiş, "te'vîl" edilmiş bir benzerliktir. Bir kahramanın arslana benzerliği gözlemlenebilir bir benzerliktir. Buna karşılık âşıkın bahtının siyahlığı sevgilinin saçının siyahlığına benzetildiğinde, benzerlik hayâlîdir. Benzetme yönü, bazen tektir: Yüz kırmızılıkta güle benzetildiğinde benzetme yönü sadece "kırmızılık"tır. Benzetme yönü bazen birden fazladır: Bir insan yüz güzelliğinden ve şöhretinden dolayı güneşe benzetildiğinde benzetme yönü ikidir.

tetabu'-ı izâfât: Üçten fazla ismin zincirleme bir tamlama haline getirilmesidir. Ör.:" Ahmet'in konağının kapısının kilidi." Bu tür söyleyişler, anlamayı engellediği ve monoton bir ifade yarattığı için hoş gitmez, dolayısıyla fesâhate uygun değildir.

tetmîm: İtnâb türlerindedir. Bazen anlatmak istediğimizi belirgin hale getirmek ve kuvvetlendirmek için ifadeye ilk bakışta gereksiz olan sözler ilâve edilir: "Gözümle gördüm." cümlesinde "gözümle" ilâvesi fazladır ama, konuşanın olup biteni ispatlama gayretini güzel bir şekilde dile getirmektedir. Bu şekilde dil normlarına göre gereksiz sayılan bir fazlalıkla ifadeyi zenginleştirmeye "**tetmîm**" adı verilir.

tezad ve şibh-i tezad: "Cihet-i camia" ilişkisi türlerindedir. Beyaz ve Siyah kelimeleri arasında tezat vardır. Bu zıtlık birisi söylenince diğerini hatırlamamızı sağlar. Yer ve Gök kelimeleri arasında ise tezada benzer bir ilişki söz konusudur, bu ilişkiye tezatımsı "şibh-i tezad" adı verilir.

tezâyüf: Yan anlam. (connotation). "Cihet-i camia" ilişkisi türlerindedir. Birisinin akla gelmesiyle diğerinin de akla gelmesi olgusuna tezâyüf denir. Azınlık deyince çoğunluğun düşünülmesi, gece deyince gündüzün hatırlanması birer tezâyüftür.

tezyîl: İtnâb türlerindedir. Bazen bir cümleye onun anlamını genel bir hüküm olarak tekrarlayan bir cümle ilâve edilir: "Onlar belâlarını buldular. İnsan ettiğinin cezasını çeker." Bu tür itnâba "tezyîl" denir.

turûk-ı ifâde: İfâdenin üç yolu vardır: Bir söz, hedeflenen bir anlama göre ya tam, ya noksan, ya da fazla olur. İşte bunlardan üç çeşit ifâde doğar: Müsâvat, icâz ve itnâb. Mecaz, Teşbîh, İstiare, Kinaye gibi sanatlar da birer yoludur.

ulûm-ı Arabiyye: "ulûm-ı edebiyye" teriminin eş anlamlısıdır. Edebiyat bilimlerinin toplamına verilen ad. Edebiyatla ilgili on iki bilim vardı. Bunların sekizi "usûl-ı semâniye" başlığı altında, dördü "fürû'-ı erba'a" başlığı altında toplanırdı. "Usûl-ı semâniye" yani "sekiz yöntem" bilimleri şunlardır: Lügat, sarf, iştikak, nahv, me'ânî, beyân, aruz ve kafiye. "Fürû'-ı erba'a" yani "dört alt öbek" bilimleri şunlardır: İnşâ, karz-ı şî'r, muhazarât ve hat yani imlâ.⁷

ulûm-ı edebiyye: Edebiyat bilimleri. "Ulûm-ı Arabiyye" teriminin eş anlamlısıdır. Edebiyat bilimlerinin toplamına verilen ad. Edebiyatla ilgili on iki bilim vardı. Bunların sekizi "usûl-ı semâniye" başlığı altında, dördü "fürû'-ı erba'a" başlığı altında toplanırdı. "Usûl-ı semâniye" yani "sekiz yöntem" bilimleri şunlardır: Lügat, sarf, iştikak, nahv, me'ânî, beyân, aruz ve kafiye. "Fürû'-ı erba'a" yani "dört alt öbek" bilimleri şunlardır: İnşâ, karz-ı şî'r, muhazarât ve hat yani imlâ.⁸ Cevdet Paşa edebiyat bilimlerini iki kola ayırmış ve bu bilimlerden altısını Türkçeye uygulamıştır. Birinci kola "kavâ'id-i Osmaniye" , ikinci kola "ilm-i belâgat" adını vermiştir.

ulûm-ı mütearefe (Aksiyom) : Aklın doğruluğunu ispat edilmeksizin kolayca kabul ettiği önermelerdir. Bu önermeler, apaçıktır, aklımız onları şüpheye düşmeden, doğrudan doğruya kabul eder; zorunludurlar, bunların aksini iddia etmek mümkün değildir; bu rasyonel bir zorunluluktur; apirioridirler, doğrulukları deneye başvurulmadan kabul edilir; yani deneyden öncedir; geneldirler, bütün çokluklara uygulanabilirler. Bütün aksiyomların dayandığı temel aksiyom "Bir şey hem var hem yok olamaz." aksiyomudur. Bu temel aksiyomdan şu beş genel aksiyom çıkar: Birşey var ise vardır. yok ise yoktur, var ise yok olamaz, yok ise var olamaz, Bir şey ya vardır ya yoktur." **Evveliyat** adını alan asıl önermeler bunlardır. Matematik ve geometri ulûm-ı mütearefe denilen bu nazarî önermelere dayanır.

umûm: Mecâz-ı Mürsel'in "alâka" çeşitlerindedir. Kelimenin Hakikî anlamı ile mecazî anlamından birisinin diğerinden daha umumî olmasıdır. Meselâ, "hayvan" denilip "at" kastedildiğinde daha genel olan "cins" ile "tür" anlatılmış olur. Ancak, bir cins isim bir özel isim olarak kullanıldığında yani bir "ferd" için kullanıldığında

⁷ Bunlar hakkında geniş bilgi Cevdet Paşanın "Beyânü'l Ünvan" adlı eserinden edinilebilir.

⁸ Age.

"hakikat" olur. Meselâ "Bir hayvan gördüm." cümlesinde "hayvan" kelimesi, hayvan fertlerinden birisi yani "hayvan" kümesinin bir elemanı için kullanıldığından hakikî anlamında kullanılmış olur; dolayısıyla mecaz-ı mürsel olmaz. (Prof. Dr. Kaya Bilgegil, "Umûm" alâkasını anlatırken bu alakayla kurulmuş mecaz-ı mürsel için şu örneği vermektedir: "Atını şiddetle döğen arabacıya, 'hayvana yazıktır, vurma!' dersiniz, hayvan sözü ile "at"ı kasetmiş olursunuz." Burada "hayvan" kelimesi, hayvan fertlerinden birisi yani "hayvan" kümesinin bir elemanı için kullanıldığından hakikî anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla bu örnek Cevdet Paşa'nın yaptığı tanıma nazaran yanlıştır.)

usûl-ı semâniye: Edebiyat bilimlerinin iki alt sınıfından birisidir. Diğeri “ Fûrû’-ı erba’a ” adını alır. “Usûl-ı semâniye” yani “sekiz yöntem” bilimleri şunlardır: Lügat, sarf, iştikak, nahv, me’ânî, beyân, aruz ve kafiye.

üslûb-ı kelâm: Üç söz üslûbu vardır: Söz söyleme "tekellüm", hitap "Hitab", üçüncü şahıs "gaybet". Yani özne ya birinci, ya ikinci, ya üçüncü şahıstır. Bunların her biri birer üslûptur. Bir üslûpta konuşurken diğeri üslûba geçmeye "iltifat" adı verilir.

vahdet: tekil

vecize önermeler (makbûlât): Dördüncü derecede delil sayılır. Büyük kişiler ve hürmet edilen peygamberlere isnat edilen önermelerdir.

vehmiyyât: Kuruntu önermelerini delil olarak kullanmaktır. Öncüllerinin tümü veya bazıları "mevhumat" olan delillere vehmiyyat denir. Konuşmacı kuruntu önermelerini bunlara inandığı için kullanıyorsa bu tip delillere "safsata" denir. Eğer konuşmacı kuruntu önermelerini sadece muhatabını yanıltmak için kullanıyorsa bu tip delillere "mugalâta" denir. Gelenbevî'ye göre ise mugalata, "safsatanın delil olarak kullanılmasıyla elde edilen bilgi"dir. Meselâ bir at resmi için şöyle denildiğini düşünelim: "Bu bir attır. Her at kişner. Öyleyse bu da kişner." Bu tip bir delillendirme "vehmiyyât"tır.

yakîniyyât: Kesin önermeler. Bkz.: Kesin önermeler. Birinci derecede delil sayılır. (Bazı nazarî önermeler, meşhur önermeler (**meşhûrât**), Vecize önermeler (**makbûlât**), kabul gören önermeler **müsellemât**, hayalî önermeler (**muhayyelât**), kuruntu önermeleri (**vehmiyyât**) olarak beş bölüme ayrılır. Gelenbevî'ye göre ise yedi sınıfa ayrılır. Bunlar : 1) **Yakîniyyât**, 2) **meşhûrât**, 3) **Müsellemât**, 4) **Makbûlât**, 5) **Maznûnât**, 6) **muhayyelât**, 7) **Mevhûmât** veya **Vehmiyyât**'tır.⁹)

yanlış söz: Haber cümleleri ya doğru ya yanlış olur. Yanlış haber cümlelerine "yanlış söz" (kâzib) denir.

fesad-ı telif: “Za’f-ı te’lif”in sözün anlaşılmasını engelleyecek kadar kötü olmasıdır.

za’f-ı te’lif: Sözün dilin kurallarına ve yazarlar tarafından kabul görmüş geleneklere uygun olarak söylenmemesidir. Söz diziminde hata yapmaktır. Çok zaman cümle öğlerinin gereksiz yer değiştirmesi, bulunması gereken bir kelimenin

⁹Abrülkuddûs Bingöl, Gelenbevî'nin Mantık Anlayışı, İstanbul,1993, s.134.

bulunmaması (hafz) yahut bulunmaması gereken bir kelimenin bulunması (zıkr) şeklinde ortaya çıkar. Sonra söylenmesi gereken bir kelimenin önce söylenmesine “takdim”, önce söylenecek bir kelemen sonraya bırakılmasına “tehir” adı verilir. Her ikisi de şiirde hoş karşılanırsa da nesirde birer hatadır, birer “za’f-ı te’lif”tir. Bir fikir ve duygunun hissedilişi ile onun dil ile ifade edilişi arasında uygunluk, paralellik bulunmalıdır. Dil, zihnin ve kalbin tercümanı olmalıdır. “Pazara gittim” yerine “Gittim pazara” dersek dili düşüncemize ve dilin kurallarına uygun söylememiş oluruz. “**Za’f-ı te’lif**” ile “**ta’kid**” arasında tek fark vardır: Birincisinde anlatım bozuk olduğu halde cümlenin anlamı anlaşılır, ikincisinde anlatımın bozukluğunun aşırılığundan anlam da anlaşılabilir. Bundan dolayı “**ta’kid**” şiirde de nesirde de hoş karşılanmaz. Kurala uymayan bu sözlere, “rekîk” denir yani bu sözlerde “dil tutukluğu” vardır. Bu hatalardan kurtulmak için nahiv bilimini öğrenmek gerekir. "Fenn-i nahv" terimidir.

takdim: Sonra söylenmesi gereken bir kelimenin önce söylenmesine “takdim”, önce söylenecek bir kelemen sonraya bırakılmasına “tehir” adı verilir. Bu hal şiirde hoş karşılanır, ancak nesirde ifade hatası olarak kabul edilir.

tehir: Önce söylenecek bir kelemen sonraya bırakılmasına “tehir”, Sonra söylenmesi gereken bir kelimenin önce söylenmesine “takdim”adı verilir. Bu hal şiirde hoş karşılanır, ancak nesirde ifade hatası olarak kabul edilir.

zan önermesi: Bir haber cümlesi ortaya koyan verici(söyleyen, yazan), bu haberin dış dünyada karşılığının bulunup bulunmadığı konusunda bir tavır belirler ve bunu cümlesine yansıtır: Verdiği mesaj ona göre ya vuku bulmuş bir olgudur, ya da vuku bulmamış bir olgudur. Verici, bu seçeneklerden birisini akıl yoluyla tercih ederse bir "**zan önermesi**" (kaziye-i zanniyye" ortaya koyar. Böyle bir durumda verici, bazı ipuçlarına dayanarak bir seçeneği tercih etmiş ama diğer seçeneği bütünüyle reddetmemiştir. Bundan dolayı, zan önermeleri, **nazarî önermelerdir** ancak delilleri kesin olmadığından kesin önermelerden sayılmazlar.

zem: "İnşa-yi gayr-ı talebî" yahut "inşâ-yi îkâî" türlerindedir. Örn.: "Ne çirkin" gibi.